

The role of women in the transfer of power in Kianian family After Goshtasp era

Seyede Masoumeh Fotouhi Kohsare*

Abstract

Marriage with an incestuous woman and disputes within the Kianian family on the seizure of power from the period of the kingdom they are of two categories which do not seem to be unrelated to each other. Remarkable point their transformed appearance in the non-religious narrations than religious traditions as in these reports especially Goshtasp and Esfandiar greedy for power are represented. There fore extant literature by investigation marriage with an incestuous woman in pre-Islamic Iran believes in the existence of two species of marriage with an incestuous woman with different motivations in these historical period one based on belief generation transmission through women in a matriarchy/ motherhood in the society and other tradition of Xw●d*dah Mazdeyasna aiming to preserve the race and blood and consolidation and unity Mazdeyasna society is in the Sassanid era that wrangly attributed to Zoroastrianism religion and it may creat this impression that marriags Kianian whit an incestuous woman it has been. However, according to the available evidence, it seems to be based on the belief of a women and women of this period have played a key role in achieving the next king the seat of government.

Keywords: marriags whit an incestuous woman, Xw●d*dah, Kianian, Ancient Persia, Mazdeyasna.

* M.A. Persian Language and Literature, Payam Noor university of Urmia, Urmia, Iran,
m.fotouhi1469@gmail.com

Date received: 01/05/2024, Date of acceptance: 10/11/2024

Introduction

The history of marriage with incest in ancient Iran and the tradition of Xw●d*dah Mazdasenai has long been a source of controversy and criticism by followers of other religions and critics. Some people condemn Iranians by referring to frequent references in Pahlavi traditions and the marriages of some Iranian kings with their concubines and on the other hand, due to the non-marriage of Zoroaster and his relatives with incest and the absence of in-laws in the Gathas, some have come to deny it by interpreting it as marriage with close relatives, including cousins (Shapour Shahbazi, 1379 and 1380: 9-10).

Materials & methods

In order to find the nature of the marriages that took place in the discussed period, the structure of the family and royal systems in different historical periods should be studied comparatively in the world. By comparing the similarities in the samples and the obtained evidence, the reasons and why of such marriages will be clarified. In addition, they can also lead to the revelation of ambiguities in some people's actions and fictional events of this era.

Discussion & result

By examining marriage with incest in pre-Islamic Iran, the author considers two types of marriages with incest with different motives, one is the tradition of Xw●d*dah, which was probably infiltrated by Mazdasenai clerics in the Sassanid era in Zoroastrian religious orders. Apparently, in order to deal with the various religions existing in this era and formalize their religion and getting the support of the Sassanian kings and the fear of reducing their wealth and converting their followers to other religions, as well as with the aim of preserving the race and blood and uniting the Mazdasenai they brought it into Zoroastrianism and Pahlavi texts (Daryaei, 1396: 65-75; Razi, 1381. Vol 2: 818-819 and 856). The other is based on the belief that lineage and race are transmitted through women in a feminist society. According to this ritual, the cycle of power transfers was done by the women of the family, so the kings avoided marrying their girl with foreigners in order to prevent the departure of the family heritage and the family heritage and the use of the kingdom with a girl. The children of such marriages belonged to the mother's family and in order to receive the monarchy and prove their worthiness and commitment to their fatherland, they had to pass a difficult test (Aydenloo, 1396: 56-67; Mazdapour, 1383: 192-202). As Esfandiari is also prevented

63 Abstract

from attaining the royal throne because of his mother's Anirani status and Bahman, despite the fact that most of the historical narratives have considered his mother to be Jewish. But these genealogies are probably due to the mixing of his personality with Korosh and Ardashir I of Hchaemenid, and if Homa is accepted as his mother, it can be claimed that he received the kingdom through Homa and also, maybe based on this hypothesis, Bahman preferred Dara to Sasan in choosing his successor.

Historically, the most obvious concrete manifestation of women's sovereignty and marriage with incest can be seen in the land of Elam and Mesopotamia and following them during the Hchaemenians period but during the Parthian period the arrival of foreign cultures with the domination of Alexander and the Seleucids over Iran and the ruling system of the Moluk al_Tawaifi in this era and the emergence of Judaism and Christianity and tolerance of Parthians in religious beliefs and the large number of Parthian kings in a

period of almost five hundred years leads to the dimming of the tradition of marrying with incest in this period and again in the Sassanid era, it takes a new form with the Xw●d*dah tradition.

Conclusion

Probably, the process of transferring power from Goshtasp to Bahman and from him to Dara also took place according to the beliefs of feminism and Goshtasp and Bahman, due to the fact that Esfandiar and Sasan's mothers are strangers, they are forced to oppose the kingdom. and Bahman and Dara also have the right of kingship due to their mother's assignment to this family.

Bibliography

Guran Karim. [in Persian]

Afifi, Rahim,. (1383). **persian Mythology and culture in Pahlavi writtens** , second print, Tehran: Toos. [in Persian]

Amoozegar, Jale. (1390). **Ferdowsi va Shahnameh_sarai** selected articles of the encyclopaedia of language and literature, with an introduction by Gholam_ Ali Hadad_ E Adel, written by D Jalal Khaleqi_ Motlaq et al,edited by Esmail Saadat, Tehran, the academy of Persian language & literature, pp 299_307. [in Persian]

Asadi, Abu Nasr. (1389).**Garshasnameh**, correction Habib Yaghmai, second print, Tehran: Donyaye Ketaab. [in Persian]

Avesta: The ancient Iranian hymns & texts. (1391). Report and research Jalil Doostkhah, 2 vol, sixteenth print, Tehran: Morvarid. [in Persian]

- Aydenloo, Sajjad. (1390). **Khosravan's office** (Selected shahnameh of ferdosi), Tehran: Sokhan. [in Persian]
- Aydenloo, Sajjad. (1394). **Shahnameh (2)**. Cedar horn casts shade, Tehran: samt, center research and development humanities. [in Persian]
- Aydenloo, Sajjad. (1396 A). “ Abu Tahir Tarsusi/ Tarsusi “did not translate Shahnameh in to Prose: (Explanation of an error in the manuscript list)”, **In Hazrat simorgh** :Twenty_ five essay and Note on the Shahnameh and Iranian epic Literature, Tehran: endowment foundation Dr. Mahmoud Afshar, Sokhan, pp 23-31. [in Persian]
- Aydenloo, Sajjad. (1396 B). “Herbal Esfandiar Izadi?” **Half cooked bergamot**: Twenty essay on the Shahnameh and Iranian epic literature, Tehran: sokhan, pp 251-289. [in Persian]
- Aydenloo, Sajjad. (1396 C). “lady fighter” **in Hazrat simorgh**, pp 39-54. [in Persian]
- Aydenloo, Sajjad. (1396 D). “Some important Themes and rituals in Iranian epic literature (by mentioning and examining some comparative example)” **in Hazrat simorgh**, pp 55-81. [in Persian]
- Aydenloo, Sajjad. (1396 E). “Siavash's, Masih, kaykhusraw (comparative comparison)”, **Half cooked bergamot**, pp 83-121. [in Persian]
- Aydenloo, Sajjad. (1399 A). (Reflections on Ferdowsi sources and work methods) **unripe bergamot** (Twenty essay on the Shahnameh and Iranian epic literature), second print (first sokhan), Tehran: sokhan, pp 33-77. [in Persian]
- Aydenloo, Sajjad. (1399 B). **the secret of Esfandiar's body transformation**, Tehran: endowment foundation Dr Mahmoud Afshar, Sokhan. [in Persian]
- Bahar, Mehrdad. (1385). **Some research in Iranian culture**, the effort Abolghasem Esmailpour, Tehran: Ostore. [in Persian]
- Bahar, Mehrdad. (1386). **From myth to history**, compiler and editor Abolghasem Esmailpour, fifth print, Tehran: Cheshmeh. [in Persian]
- Bahar, Mehrdad. (1397). **A research in Iranian Mythology**, (first part and second part), The editor Katayoun MAZdapour, Thirteenth print, Tehran: Agah. [in Persian]
- Balami, Abu Ali. (1386). **History of Balami**, correction Malekolshoara Bahar and Mohammad Parvin Gonabadi, Tehran: Hermes. [in Persian]
- Birrell, Anne. (1389). **Chinese Mythology**, Translate Abbas Mokhber, second Print, Tehran: Markaz. [in Persian]
- Boyce, Mary. (1381). **Zarootrians**: Their religious Beliefs and customs, Translate Asghar Bahrami, Tehran: Gognoos. [in Persian]
- Brian Peyer. (1381). **Hakhamanesh Empire**, Translate Nahid Froghan, 2 vol, Tehran: Farzan Rooz, Ghatreh. _Brosius, Maria. (1381). **Woman Hakhamaneshi**, translate Hayedeh Mashayekh, Tehran: Hermes. [in Persian]
- Cameron, George. (1372). **Iran at the down of history**, Translate Hassan Anoshe, second print, Tehran: Elmi Farhangi. [in Persian]
- Christensen, Arthur Emanuel. (1350). **Kianian**, Translate Zabihollah safe, third print, Tehran: Tarjome va nashre Ketab. [in Persian]

65 Abstract

- Christensen, Arthur Emanuel. (1386). **The State of the nation, the government and the court during the sassanid dynasty**, Transcription Mojtaba Minovi, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Cook, John Manuel. (1384). **Empire Hakhameshian**, Translate Morteza Saghebfar, Tehran: Gognoos. [in Persian]
- Ctesias. (1390). **Persica**: The stories of the Orient, the history of the Persian empire, according to ctesias, by effort lioyed Liewellyn, Jones, James Robson, Translate, Fereydoon Majlesi, Tehran: Tehran. [in Persian]
- Daryaee, Touraj. (1382). **Sasanian history and culture**, Translate Mehrdad Ghodrat Dizaji, Tehran: Gognoos. [in Persian]
- Daryaee, Touraj. (1396). Marriage, ownership and conversion change among the Zoroastrians: from the end of the Sassanid period to the Islamic period, translate Mohammad Heydarzadeh, **Kheradname**, seventh year, fall and winter, No 19, pp 93_108. [in Persian]
- Diakonoff. Igor Mikhaylovich. (2537). **History of Mad**, Translate Karim Keshavarz, second print, Tehran: the company translated book published. [in Persian]
- Dinawari, Abu Hanifa. (1366). **Akhbar Al Tiwal**, Translat Mahmoud Mahdavi Damghani, second print, Tehran: Ney. [in Persian]
- Durant, William James. (1343). **The History of civilization, the Middle East, the cradle of civilization**, Translate Ahmad Aramand others, vol 1, Tehran: Eqbal and Franklion. [in Persian]
- Eliade. Mircea. (1389). **Treatise on history of religions**, translate Jalal Sattari, Fourth print, Tehran: Soroush. [in Persian]
- Evans, Veronica. (1373). **Cognition Mythology India**, Translate Bajlan Farokhi, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Excerpts from Rig Veda Hymns**. (1372). Disquisition and Translate and preface Seyyed Mohammad Reza Jalali Naini, second print, Tehran: Nogre. [in Persian]
- Faranbag Dadegi. (1369). **Bandhosh**, the bearer Mehrdad Bahar, Tehran: Toos. [in Persian]
- Farbod, Mohammad Sadegh. (1387). **An income on The Family and Kinship system, Second print**, Tehran: Danje. [in Persian]
- Ferdowsi, Abolqasem. (1388). **Shahnameh**, by effort Jalal Khaleghi Motlage, vol 5, second print, Tehran: Markaz. [in Persian]
- Ferdowsi, Abolqasem. (1396). **Shahnameh**, Trimming Jalal Khaleghi Motlage, vol 2, second print, Tehran: Sokhan. [in Persian]
- Fifth Book Dinkard**. (1386). Pronunciation, Translate, suspensions, dictionary, Pahlavi text fram Jale Amozegor and Ahmad Tafazoli, Tehran: Moein. [in Persian]
- Frazar, James George. (1383). **The Golden Bough**: A study in magic and Religion, translate Kazem Firozmand, Tehran: Agah. [in Persian]
- Freud. (1338). **Psychoanalysis and marriage ban with incest, translation with a speech about the sociology of sexual ban network**, Translate Naser_Al Din Saheb Alzamai, I. et n, Atoee. [in Persian]

- Gardizi Abd_al_Hayy Ibn Zahhak. (1384). **Zinolakhbar**, effort Rahim Rezazadeh Malek, Tehran: Anjoman Asar va Mafakher Farhangi. [in Persian]
- Grant, Michael; John, Hazel. (1390). **Mythology classical religion (Greece and Rome)** Translate Reza Rezaei, senond print, Tehran: Mahi. [in Persian]
- Gary, Jahn. (1390). **Ancient near eastern mythology**, Translate Bajlan Farokhi, second print, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Green Miranda Jane. (1376). **Celtic myths**, Translate Abbas mokhber, Tehran: Markaz._Ghirshman, Roman. (1383). **Iran from The earliest times to the Islamic conquest**, translate Mohammad moein. [in Persian]
- Grimal Pierre. (1391). **Dictionnaire de la mythologie Greece and romaine**, translate Ahmad Behmanesh, vol 1, third print, Tehran: university of Tehran. [in Persian]
- Grimberg, Carl. (1369). **Historia universal daimon**, Translator Seyyed Zia_ud_Din Dehshiri, vol 1, Tehran: Yazdan. [in Persian]
- Gurgani, Fakhruddin. (1349). **Vis va Ramin**, correction Magali Todua, Alexander Gvakharia, Tehran: Bonyade Farhang_e Iran. [in Persian]
- Hart Georg. (1391). **Mesri Mythology**, Translate Abbas Mokhber, sixthly print, Tehran: Markaz. [in Persian]
- Herodotus. (1389). **Historia Herodotus**, Translate Morteza saghebfar. Vol 2. Tehran: Asatir. [in Persian]
- Hinz, Walter. (1371). **The Lost world of Elam**, Translate Firooz Firooznia, Tehran: Elmi Farhangi. [in Persian]
- History of Sistan**. (1389). Correction of Malekolshoara Bahar, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Holy Book**: Anciant Times and anciant new. (1380). Translate Fazelkhan Hamedani, William Glen, Henry Merten, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Hornblow Leonora. (1368). **Cleopatra and Mesr Land**, Translate Fereydoon Majlesi, Tehran: Amozesh enghelab Islami. [in Persian]
- Ibn Asir, Ezeddin. (1374). **Complete History**, return seyed mohammad hossein rouhani, vol 1, second print, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Ibn babawayh, Mohammad Ibn Ali. (1389). **Al_Tawheed**, translate and description, yagub jafari, Qom: Nasime kosar. [in Persian]
- Ibn Balkhy. (1385). **Farsnameh**, tried and effort and correction Guy listrange and Reynold Alleyne Nicholson, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Ibn khaldoun, Abdul_Rahman Ibn Mohammad. (1383). **Al_Ibar: History Ibn khaldoun**, translat abdul mohammad Ayati, vol 1, third print, Tehran: institute of Humanities and cultural studies. [in Persian]
- Iranshah Ibn abel_Khayr. (1370). **Bahman Nameh**, revised by Rahim Afifi, Tehran: elmi. [in Persian]
- Isfahani, Hamzalbn Hassan. (1367). **History of prophets and kings**, translate Jafar Shoar, second print, Tehran: Amir Kabir. [in Persian]

67 Abstract

- Khaleghi Motlagh, Djalal. (1357). "Pashutan or Farshidvar" **Jurnal newe essays literary**, fall, No 55, pp 543-558. [in Persian]
- Khaleghi Motlagh, Djalal. (1390 A). "Dagigi", **Ferdowsi and Shahnameh_sarai**, pp 117-120. [in Persian]
- Khaleghi Motlagh, Djalal. (1390 B). "Shahnameh Abu_Mansuri, **Ferdowsi and Shahnameh_sarai**, pp 115-109. [in Persian]
- Khodadadian, Ardeshir. (1383). **History of ancient Iran**, vol 1, Tehran: Sokhan. [in Persian]
- Khordeh Avesta, Meaning letter**. (1394). Comment and authorship Ebrahim Pordavood, fourth print, Tehran: Donyaye ketab. [in Persian]
- Kulayni, Mohammad Ibn Yaqub. (1388). **Text and translate Furu Kafi**, Translate Mohammad Hossein Rahimian, vol 6, vol 10: Qom: Quds. [in Persian]
- Lahiji, Shahla; Mehrangiz Kar. (1371). **Recognition Iranian identity in the scope of prehistory and history**, Tehran: Roshangaran. [in Persian]
- Leick, Gwendolyn. (1389). **Dictionary of ancient near eastern mythology**, Translator Rugiya Behzadi, second print, Tehran: Tahoori. [in Persian]
- Locoq, Pierre. (1382). **Inscriptions Hakhmaneshi**, Translate Nazila Khalkhali, under the supervision Jale Amoozegar, Tehran: Farzan Rooz. [in Persian]
- Lukonin, Vladimir Grigorovich. (1372). **Persion civilization under the sasanians**, Translate Enayatollah, Reza, third print, Tehran: Elmi farhangi. [in Persian]
- Mojmal Al_Tawarikh va Al_Qasas**. (1389). Correction Malekolshoara Bahar, Effort Mohamad Ramezani, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Masoudi, Ali Ibn Hossein. (1365). **Al_Tanbih va Al_Eshraf**, Translate Abolgasem Payandeh, Second print, Tehran: Elmi Farhangi. [in Persian]
- Masoudi, Ali Ibn Hossein. (1370). **Murudial_Zahab**, Translate Abolghasem Payandeh, Second print, Tehran: Elmi Farhangi. [in Persian]
- Mazaheri, Ali Akbar. (1373). **Iranian family in pre- Islamic times**, Translate Abdullah Tawakol, Tehran: Ghatreh. [in Persian]
- Mazdapour, Katayoun. (1369). "**Woman in Zoroastrianism**" Social life women in the history of Iran: First book: Before islam, Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Mazdapour, Katayoun. (1383). "The signs of a concubine in some fictional marriages in the Shahnameh", **Hot rose and Fourteen other speeches the myth**, Tehran: Asatir and Canter the international dialogue of civilization. [in Persian]
- Mirkhvand, Muhammad Ibn Khavandshah. (1380). **History the Rowzat As_Safa fi Sirat Al_Anbiya va Al_Muluk va al_Khulafa**, vol 1, correction and tahshih Jamshid Kianfar, Tehran: Aatir. [in Persian]
- Mofid, Mohammad Ibn Mohammad. (1388). **Al_ekhtesas**, Translate and, Hossein Saberi, Tehran: Elmi Farhangi. [in Persian]

- Mustawfi, Hamd_Allah Ibn Abi Bakr. (1387). **Tarikh_i Guzida**, by effort Abdulhossein navaei, fifth print, Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Nazari, Dariush. (1397). "Iran's religion during the Parthian period", **Parse**, fall and winter, No 31, pp 93_108. [in Persian]
- Noldeke, Theodor. (1400). **The History of Iranians and Arabs during the sassanid period**, fourth print, Tehran: Institute for Humanities and cultural studies, Translated by Abbas zaryab. [in Persian]
- Page, Raymond Ian. (1377). **Scandinavian Mythology**, translate Abbas Mokhber, Tehran: markaz. [in Persian]
- Parrinder, Geoffrey. (1390) **Africa Mythology**, Translate Mohmmad Hossein Bajelan Frrokhi, second print, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Photius, Ghedis. (1380). **Summary of history ctesias from Koresh to Ardeshir** (known as the summary of Photius), Translate and tahsiah Kamyab Khalili, Tehran: Karank. [in Persian]
- pirnia, Hassan. (Moshiroldole history). (1374). **History of ancient Iran**, 3 vol, Seventh print, Tehran: Donyaye ketab. [in Persian]
- Plutarch**. (1369). The life of name mens, Translate Reza Mashayekh, vol 4, Tehran: Elmi Farhangi. [in Persian]
- Razi, Hashem. (2535). **Social anthropology**, Tehran: Asia. [in Persian]
- Razi, Hashem. (1381). **Encyclopedia of ancient Iran: Avesta era until the end of the Sassanian era**, vol 2 , 3, Tehran: Sokhan. [in Persian]
- Ravandi, Morteza. (1384). **Social History of Iran**, vol 1, fifth print, second print, first Negah, Tehran: Negah. [in Persian]
- Rezai Baghbidi, Hassan. (1390). "Gashtasp", **Ferdowsi and Shahnameh_sarai**, pp 639-649. [in Persian]
- Rivayat Pahlavi**. (1390). The bearer Mahshid Mirfakhraie, Tehran: Institute for Humanities and cultural studies. [in Persian]
- Shapour Shahbazi Alireza. (1379 or 1380). "The legend of incest marriage in ancient Iran", **Journal of archaeology and history**, fifteenth year, No first and second, (in a row 29 or 30), spring and summer 1380, pp 9_28. [in Persian]
- Tabarsi, Ahmad Ibn Ali. (Und), **Description and Translate ehtejaj**, to the pen Nizam_ud_din Ahmad Qaffairi Mazandarani, vol 3, Tehran: Mortazavi. [in Persian]
- Tabari, Mohammad Ibn Jarir. (1385). **Tabari History**, Translate Abolghasem Payandeh, vol 1, seventh print, vol2, eighth print, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Tabatabaei, Seyed Mohammad Hossein. (1387). **Translate tafsir-Al Mizan**, Translator Seyed Mohammad Bagher Musavi Hamedani, vol4, Twenty seventh print, Tehran: Islamic publications office Dependent on society of seminary teachers community. [in Persian]
- Tarsusi, Abutahir. (1374). **Darabnameh**, by effort Zabihollahe Safa, voll, third print, Tehran:Elmi Farhangi. [in Persian]

69 Abstract

Thaalibi, Abd Al_Malik. (1368). *Historia Thaalibi*, Translate Mohammad Fazaeli, Tehran: Nogra. [in Persian]

Third book Dinkard. (1381). Translator Fereydoon Fazilat, Tehran: Farhang Dehkhoda. [in Persian]

viou, J. (1389). *Mesr Mythology*, Translate Abolghasem Esmailpour, fifth print, first print Ghatreh, Tehran: Ghatreh. [in Persian]

Xenophon. (1350). **Cyropaedia**, Translate Reza Mashayekhi, Tehran: the company translated book Published. [in Persian]

Yadegar Zariran. (1387). Translate Yahya Mahyar Navabi, second print, Tehran: Asatir. [in Persian]

Yasna. (1340). Comment and author ship Ebrahim Pordavood, vol 1, Tehran: Ibn Sina. [in Persian]

Yaqubi, Ahmad Ibn Eshagh. (1371). **Historia Yagubi**, Translate Mohammad Ebrahim Ayati, vol1, sixthly print, Tehran: Elmi Farhangi. [in Persian]

Zand Bahman Yasn. (1370). Correction and Translate Mohammad Taghi Rashed Mohasel, Tehran: institute studies and research.[in Persian]

«نقش زنان در انتقال قدرت در خاندان کیانیان پس از عصر گشتاسپ»

سیده معصومه فتوحی کوهساره*

چکیده

ازدواج با محارم و اختلافات موجود در داخل خاندان کیانیان بر سر تصاحب قدرت از دوره پادشاهی گشتاسپ تا اتمام پادشاهی کیانیان دو مقوله‌ای هستند که به نظر می‌رسد بی‌ارتباط با یکدیگر نیستند. نکته شایان توجه سیمای دگرگون شده آنها در روایات غیردینی نسبت به روایات دینی است به گونه‌ای که در این گزارش‌ها مخصوصاً گشتاسپ و اسفندیار حریص قدرت نمایانده شده‌اند. از اینرو مقاله حاضر با بررسی ازدواج با محارم در ایران پیش از اسلام، قائل به وجود دو گونه ازدواج با محارم با انگیزه‌های متفاوت در این دوره‌های تاریخی است یکی بر پایه باور انتقال نسب و نژاد از طریق زنان در جامعه زن/مادر سالاری و دیگری سنت خویدوده مزدیسنايي با هدف حفظ نژاد و خون و تحکیم و اتحاد جامعه مزدیسنايي در عصر ساسانیان است که به غلط به دین زرتشتی نسبت داده می‌شود و ممکن است این تصور را به وجود آورد که ازدواج‌های کیانیان با محارمشان از نوع خویدوده بوده است ولی با توجه به شواهد موجود ظاهراً این وصلت‌ها مبتنی بر باور زن تباری صورت گرفته است و زنان این دوره نقش اساسی در رسیدن شاه بعدی بر مسند حاکمیت داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: ازدواج با محارم، خویدوده، کیانیان، ایران باستان، مزدیسنان.

* کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور ارومیه، ارومیه، ایران، m.fotouhi1469@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۰

۱. مقدمه

دو مورد از ازدواج‌های صورت گرفته در شاهنامه به جهت وصلت با محارم از مناقشه برانگیزترین ازدواج‌های شاهنامه می‌باشند نخست ازدواج اسفندیار با خواهرش همای (فردوسی، ۱۳۹۶: ۲/ ۷۰ب ۸۰۰) و دیگری ازدواج بهمن با دخترش همای است (همان: ۲۲۲ب ۱۴۱ و ۱۴۲). با ظهور زرتشت در عصر گشتاسپ و دین‌پذیری و پشتیبانی وی از زرتشت، نخست این پرسش مقدر به ذهن متواتر می‌شود که آیا این ازدواج‌ها به تبعیت از سنت خویدوده^۱ متناسب به زرتشتیان در عصر ساسانیان بوده است؟ (رضی، ۱۳۸۱: ج ۲: ۸۱۷) و یا طبق فرضیه دیگر و با افتراق زیاد نسبت به فرضیه نخست، به مانند دیگر نمونه‌های ازدواج در شاهنامه، متأثر از باورهای عصر زن/مادرسالاری است؟ (مزدآپور، ۱۳۸۳: ۱۶۹_۲۰۸) از این منظر با توجه به جایگاه والای زنان در شاهنامه و نقش غیرقابل انکار آنها در دستیابی شاهزادگان به سلطنت و موفقیت‌ها که بازمانده تفکرات عصر کشاورزی است در این بخش از شاهنامه، از عصر پادشاهی گشتاسپ تا اتمام پادشاهی کیانیان اگرچه به نقش برخی از زنان این دوره به کوتاهی اشاره گردیده ولی شاید پاسخ اختلافات موجود بر سر دستیابی به کرسی سلطنت را به واسطه زنان این دوره بتوانیم دریابیم. انتخاب جانشین برای سرکردگی یک ملت همواره در اغلب موارد با درگیری‌هایی همراه بوده است از اینرو درباریان برای جلوگیری از اختلافات داخلی، شخصی را بر این منصب برمی‌گماردند که نخست از مشروعیت برخوردار باشد در این شرایط ارجحیت با پسر بزرگتر پادشاه پیشین بود در غیر اینصورت شخص دیگری از نژاد شاهی را به جانشینی برمی‌گماردند. معیارهای دیگر در شاهنامه برای گزینش پادشاه، داشتن فر، داد، خردمندی، هنر، نام، سلامت جسمانی و بسیاری ویژگی‌های اخلاقی و انسانی دیگر بوده است (فردوسی، ۱۳۹۶: ۱: ۶۶_۷۰ مقدمه مصحح) که همگی این صفات را انوشیروان در پاسخ موبدی که از او می‌پرسد برای پادشاه داشتن دانش افضل است یا داشتن فر؟ در چهار ویژگی خلاصه کرده است:

چنین داد پاسخ که نادان به فر
نگیرد جهان سر بسر زیر پر
خرد باید و نام و فر و نژاد
بدین چار گیرد سپهر از تو یاد

(همان: ۲/ ۷۶ب ۳۹۳۷_۳۹۳۸)

۲. بحث و بررسی

۱.۲ پیشینه سنت خویدوده در آیین مزدیسنايي

سابقه ازدواج با محارم در ایران باستان و سنت خویدوده مزدیسنايي همواره از دیرباز محل اختلاف و انتقادات تند پیروان ادیان دیگر و مورخان و منتقدان تا به امروز بوده است. عده‌ای با استناد به اشارات مکرر اغلب روایات پهلوی در حسن ازدواج با محارم نزدیک از جمله مادر، خواهر و دختر و ازدواج‌های برخی از پادشاهان ایرانی با محارمشان با استناد به روایات تاریخی، ایرانیان را مورد مذمت قرار می‌دهند و در مقابل عده‌ای به جهت عدم ازدواج زرتشت و نزدیکانشان با محارم و نبود خویدوده در گائاهها (رضی، ۱۳۸۱، ج ۲: ۸۱۶) با تأویل آن به ازدواج با خویشاوندان نزدیک از جمله عموزاده و دایی‌زاده و امثال آنها (اوستا، ۱۳۹۱، ج ۱: ۱۵۷؛ همان، ج ۲: ۵۸۲؛ خرده اوستا، ۱۳۹۴: ۷۴؛ شاپور شهبازی، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰: ۱۳؛ عقیقی، ۱۳۸۳: ۵۰۶؛ یسنا، ۱۳۴۰، ج ۱: ۱۸۸) در جهت انکار آن برآمده‌اند.^۲

در آیه ۱۷ سوره حج، زرتشتیان/مجوسان در کنار دیگر ادیان الهی یاد شده‌اند و برخی از روایات اسلامی گویای ازدواج آنها با محارمشان است (طبرسی، بی تا، ج ۳: ۳۰۲-۳۰۳؛ کلینی، ۱۳۸۸، ج ۶: ۶۸۶؛ همان، ج ۱۰: ۴۲). با وجود اینکه در ادیان الهی مسئله محارم و تحریم ازدواج با آنها امری نسبی است به غیر از ازدواج فرزندان حضرت آدم (ع) با همدیگر، که با شرایط حاکم زمان و به امر تشریعی خداوند صورت گرفته است (طباطبائی، ۱۳۸۷، ج ۴: ۲۱۶-۲۱۷؛ ۲۲۹) و علیرغم افتراهایی که در تورات به انبیاء و فرزندانشان زده شده است^۳ در همه ادیان الهی اینگونه وصلت‌ها حرام بوده است^۴ و یقیناً عدم ذکر آنها در قرآن اثبات تحریف روایات آنهاست احتمالاً سنت خویدوده نیز همانگونه که برخی از روایت‌های اسلامی پیدایش این سنت غلط را از برساخته‌های بعدی قوم مجوس دانسته‌اند (مفید، ۱۳۸۸: ۱۳۳ و ۱۳۴؛ ابن بابویه، ۱۳۸۹: ۴۴۱) بعدها توسط اشخاصی با مقاصد خاصی در احکام دینی زرتشتیان رسوخ کرده است.

با استناد به شواهد موجود ازدواج با محارم در تمام ادوار تاریخی ایران باستان صورت می‌گرفته است ولی ظاهراً سنت خویدوده در دوره ساسانیان وارد آئین زرتشتی و متون پهلوی گشته است. به گمان رضی (۱۳۸۱، ج ۲: ۸۱۶)، این سنت از آموزه‌های برساخته مغان زروانی و مزدیسنان غرب ایران عصر ساسانیان می‌باشد که با اجبار به عنوان یک اصل مزدیسنايي و زرتشتی به مردم تحمیل می‌کرده‌اند. به نظر نگارنده، در نتیجه تساهل اشکانیان در مسائل دینی^۵ و نفوذ گسترده مسیحیت در ایران و ورود دین اسلام در اواخر حکومت ساسانیان و پدید آمدن

مانویان و مزدکیان در برهه زمانی محدودی در عصر ساسانیان، در کنار ادیان و فرقه‌های معمول در ایران باستان، تنوعی از ادیان به وجود آمده بوده که تهدید بزرگی بر حیات دینی مزدیسنان به شمار می‌رفته‌اند^۶ (دریایی، ۱۳۹۶: ۶۵-۶۶) بنابراین روحانیون مزدیسنایی برای رسمیت بخشیدن به دینشان و جلب حمایت شاهان ساسانی، با التزام بیشتری جهت رواج این سنت مذموم مکرراً در روایاتشان بدان می‌پرداخته‌اند چنانکه دامنه کاربردش به اوستا نیز راه یافته است (رضی، ۱۳۸۱: ج ۲: ۸۱۸-۸۱۹). آنچه که به صراحت از متون پهلوی برمی‌آید مقصودشان از رواج خویدوده، انسجام‌بخشی به جامعه مزدیسنایی و ترس از کاستن ثروت و گرویدن پیروانشان به ادیان دیگر و حفظ و پاکی خون و نژادشان بوده است (دریایی، ۱۳۹۶: ۶۷-۷۵؛ رضی، ۱۳۸۱: ج ۲: ۸۵۶). از اینرو، روحانیون مزدیسنایی، با تحمیل غلط این سنت مذموم به پیروانشان و برای نیل به اهدافشان مکرراً در روایاتشان در حسن آن توصیه‌های مؤکد کرده‌اند و آنرا از فرایض واجب دینی برشمرده‌اند که عمل بدان موجبات نابودی اهریمنان و دیوان و زدودن گناهان نابخشودنی گزارندگان این سنت و رهایی از دوزخ می‌شود (روایت پهلوی، ۱۳۹۰: ۲۱۹-۲۲۹).

نامحتمل نیست که سنت خویدوده در همان اوائل دوره ساسانیان زیر تأثیر عقاید نوپدید کرتیر، روحانی متنفذ عهد اردشیر بابکان تا بهرام دوم و یارانشان وارد آئین مزدیسنا شده بوده است. وی به شهادت خود در جهت گستراندن دین مزدیسنا چندین ازدواج با محارم را منعقد کرده بوده است (لوکونین، ۱۳۷۲: ۱۴۰-۱۴۵) که در سنگ نوشته کعبه زرتشت به ذکر مواردی از اینگونه ازدواج‌ها در بین پادشاهان ساسانی پرداخته است وی در این کتیبه، دینک بابکان، را شهبانوی شهبانوها خطاب می‌کند و شاپور دختک، دختر شاپور یکم را همسر برادرش نرسی خوانده است و از اتورناهید/ آذرناهید شهبانوی شهبانوها، با عنوان دختر و همسر شاپور یکم یاد می‌کند (همان: ۵۷، ۹۶، ۱۶۳، ۱۷۴) از دیگر شواهد این دوره ازدواج بهرام چوبین با خواهرش گردیه است (ثعالبی، ۱۳۶۸: ۴۳۴) که برخی از تاریخ‌نگاران نیز بر درستی آن صحه گذاشته‌اند (بلعمی، ۱۳۸۶: ۹۴۹؛ طبری، ۱۳۸۵: ج ۲: ۷۳۱؛ یعقوبی، ۱۳۷۱: ج ۱: ۲۱۱) نولدکه (۱۴۰۰: ۳۰۲) معتقد است فردوسی تعمداً به رابطه خواهر و برادری این دو تن اشاره نکرده است زیرا بر آن بوده تا آنچه که از آیین قدیم، منفور مسلمانان باشد ذکر نکند. عقیده وی قابل تردید است زیرا با توجه به صراحت گفتار فردوسی در ذکر وصلت بهمن با همای و ازدواج احتمالی سیاوش با خواهرانش دلیلی بر تعمدی بودن عدم ذکر این رابطه باقی نمی‌ماند. شاید همانگونه که شاپور شهبازی (۱۳۷۹ و ۱۳۸۰: ۱۹ توضیحات شماره ۱۴۳) گفته‌اند؛ در اصل

نقش زنان در انتقال قدرت در خاندان کیانیان ... (سیده معصومه فتوحی کوهساره) ۷۵

روایت، گردیده، زن بهرام سیاوشان بوده است و بعدها این روایت با دست به دست شدن تحریف گشته است. شاهدهای دیگر به گزارش مآخذ مسیحی، ازدواج یزدگرد دوم با دخترش (کریستین سن، ۱۳۸۶: ۷۸) و ازدواج قباد با خواهرش مطابق برخی اقوال تاریخی (بلعمی، ۱۳۸۶: ۸۴۶؛ میرخواند، ۱۳۸۰. ج ۱: ۹۱۵-۹۱۶) یا مادرش (ابن خلدون، ۱۳۸۳. ج ۱: ۱۹۷) و همینطور با دخترش سامبیکه و خواهرزاده‌اش، دختر شاه هفتالیان است (رضی، ۱۳۸۱. ج ۲: ۸۶۳) البته همانطور که میرخواند (۱۳۸۰. ج ۱: ۹۱۶) نیز تصریح کرده است شاید این ازدواج را نتوانیم در زمره خویوده محسوب کنیم و احتمالاً با پذیرش دین مزدک و حمایت آن توسط قباد بی‌ارتباط نبوده است. آخرین گزارش مرتبط با این دوران، ازدواج مهران گشسب با خواهرش، پیش از گرویدن به کیش نصاری بوده است (کریستین سن، ۱۳۷۹: ۴۳۴-۴۳۵).

همانگونه که گفتیم در درستی انتساب برخی از این ازدواج‌ها به سنت خویوده جای تردید است و ظاهراً این سنت نوظهور در بین ساسانیان و مردمان آن زمان مقبولیتی نیافته بوده است در غیر این صورت نیازی به اصرار روحانیون مزدیسنا برای ترغیب و تحمیل عقایدشان به پیروانشان نبود. (شاپور شهبازی، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰: ۲۱) از طرف دیگر در حقوق مدنی ساسانیان، نوعی نظام طبقاتی در بین زنان با توجه به نوع ازدواجشان براساس انواع پنج‌گانه ازدواج مرسوم در جامعه آن عصر وجود داشت که علاوه بر عدم ذکر خویوده در آن، منزلت جایگاه خانوادگی و اجتماعی با زنانی بود که با شیوه پادشاه زنی به ازدواج با همسرانشان درمی‌آمدند حتی فرزندان این زنان نیز به تبع آنها مقام شاه فرزندی می‌یافتند (مزدآپور، ۱۳۶۹. ج ۱: ۸۲-۸۳؛ مظاهری، ۱۳۷۳: ۸۹-۹۰).

۲.۲ نقش زنان در انتقال قدرت در خاندان کیانیان پس از عصر گشتاسپ

نمود دیگر این رسم، ازدواج با محارم با انگیزه انتقال نسب و نژاد و خون از طریق زنان است (فریزر، ۱۳۸۳: ۳۷۰). مطابق این نظام زن سالاری، چرخه انتقال قدرت به واسطه زنی از خاندان سلطنتی صورت می‌پذیرفت بر این اساس در این پژوهش خواستار بررسی نقش زنان در راهیابی شاهان کیانی از زمان گشتاسپ به بعد بر مسند حاکمیت هستیم.

گشتاسپ، پشتیبان زرتشت، پادشاه نیک‌منش و ستوده سنت‌های زرتشتی (رضایی باغبیدی، ۱۳۹۰: ۶۴۴-۶۴۶؛ رضی، ۱۳۸۱. ج ۳: ۱۷۳۴-۱۷۴۱) در شاهنامه تقابل وی با اسفندیار بر سر قدرت، او را پادشاهی جاه‌طلب و فریبکار و خودکامه در حلقه روایات حماسی کرده است^۷ لازم به ذکر است که حتی پس از مرگ اسفندیار، پادشاهی را نه به پشوتن، بلکه به بهمن

می‌سپارد (فردوسی، ۱۳۹۶: ۲/ ۲۱۵-۲۱۶ ب ۳۲۰-۳۲۹). ظاهراً مقاومت گشتاسپ در برابر اسفندیار و انتخاب بهمن به جانشینی خویش و بی‌تفاوتی پشوتن نسبت به تصاحب کرسی سلطنت، متأثر از باور زن‌تباری و قداست و پرستش زنان و عناصر مادینه در عصر کشاورزی است (آیدنلو، ۱۳۹۶: ج ۴۲ و ۴۳؛ فریزر، ۱۳۸۳: ۴۶۱-۴۶۵؛ گیرشمن، ۱۳۸۳: ۳۵؛ لاهیجی و کار، ۱۳۷۱: ۵۰، ۸۰-۸۴). به‌رغم تنزل موقعیت خانوادگی و اجتماعی زنان در عصر شکارگری (دورانت، ۱۳۴۳: ج ۱: ۵۴؛ راوندی، ۱۳۸۴: ج ۱: ۱۴۹-۱۵۰) آثار این نظام یکسره از بین نرفت و همچنان در برخی از جوامع تا مدت‌ها در انتقال نسبی، قدرت و تراش خانوادگی عناصر مادینه دخیل داشت و مظاهر آن، خود را در بسیاری از نمودهای ازدواج و مناسبات مرتبط با آن به صورت پیشگامی زنان در ازدواج و ابراز علاقه نسبت به مردان، برون همسری و آزمودن خواستگاران و پرهیز از دادن دختر، مادرمکانی و غیره... در اساطیر و حماسه‌ها و داستان‌ها و نظام‌های خویشاوندی مردمان جهان در دوره‌های بعد نشان می‌دهد^۸

برپایه همین پندار دیرین، پادشاهان برای جلوگیری از خروج تراش خانوادگی و ملازمت پادشاهی با دختر ضمن پرهیز از ازدواج با بیگانگان در صورت لزوم برای اثبات تعهد داماد پیش از ازدواج او را می‌سنجیدند (آیدنلو، ۱۳۹۶: ۵۶-۶۰ و ۶۶-۶۷؛ مزداپور، ۱۳۸۳: ۱۹۲-۱۹۵ و ۱۹۸-۲۰۲) تا تضمینی برای سپردن پادشاهی در آینده به وی، در صورت جانشینی پادشاه باشد. فرزندان این‌گونه از ازدواج‌ها هم به خاندان مادری تعلق می‌گرفتند (آیدنلو، ۱۳۹۶: ۶۵؛ مزداپور، ۱۳۸۳: ۱۹۶-۱۹۷) و در صورت ترک خاندان مادری و پیوستن به خانواده پدری به سختی مورد پذیرش واقع می‌شدند (مزداپور، ۱۳۸۳: ۱۹۷) و برای دریافت حق پادشاهی می‌بایستی از آزمونی دشوار عبور می‌کردند تا سزاواری و تعهد خود را به سرزمین پدری به اثبات برساندند. زیرا اولویت برای پادشاهی با فرزندان بود که مادرشان بیگانه نباشد بهترین شاهد مثال، مخالفت طوس و برخی از یلان ایرانی با پادشاهی کیخسرو و فتح دژ بهمن توسط وی برای اثبات سزاواریش است (فردوسی، ۱۳۹۶: ۱/ ۴۴۳-۴۵۰ ب ۵۰۵-۶۹۴). همینطور فرود، از جانب ایرانیان ترک خطاب می‌شود و در جنگی نابرابر تراژدی مرگ وی و مادرش رقم زده می‌شود (همان: ۴۷۲-۴۸۶ ب ۱۳۷-۴۷۳).

با این توضیحات گشتاسپ، محتملاً مطابق باورهای زن‌سالارانه، از سپردن پادشاهی به اسفندیار معذور بوده است زیرا نه کتابی رومی‌تبار، که خودسر به ازدواج گشتاسپ درآمده بود می‌توانست ملکه ایران شود و نه فرزندانش می‌توانستند به موقعیت پادشاهی برسند پس شاید کناره‌گیری پشوتن^۹ از پادشاهی نیز به همین مسئله مربوط باشد. در حقوق مدنی ساسانیان نیز،

نقش زنان در انتقال قدرت در خاندان کیانیان ... (سیده معصومه فتوحی کوهساره) ۷۷

پسر خودسرزن تنها در صورت کسب مشروعیت از جانب پدرش می‌توانست موقیعت مادر خود را به پادشاه زنی ارتقا دهد (مزدآپور، ۱۳۶۹: ۹۱؛ مظاهری، ۱۳۷۳: ۹۱-۹۲).
با توجه به بیت:

تو را بانوی شهر ایران^{۱۰} کنم   به زور و به دل کار شیران کنم

(فردوسی، ۱۳۹۶: ۱۳۶/۲ ب ۳۰)

از زبان اسفندیار خطاب به کتایون، و مطابق روایت یادگار زیران محتملاً بانوی ایران، هوتوس، خواهر و همسر گشتاسپ بوده است^{۱۱} (یادگار زیران، ۱۳۸۷: ۶۳)، که البته اوستا این زن را از نژاد نوذر می‌خواند (اوستا، ۱۳۹۱: ج ۱: ۴۵۳). در هر حال انتساب وی به خاندان شاهان ایرانی جایگاه او را بر کتایون بیگانه نژاد مقدم می‌داشت. در این صورت شاید گشتاسپ از فرستادن اسفندیار به نبردهای متوالی خواهان آزمودن و مشروعیت بخشیدن به وی بوده است که نبرد آخرش با رستم و مرگ اندوهبارش او را از رسیدن به این مقام بازمی‌دارد.

همینطور ظاهراً در فرایند انتقال پادشاهی از گشتاسپ به بهمن نیز مادر بهمن نقش داشته است. در تاریخ طبری (۱۳۸۵: ج ۲: ۴۸۴) و بلعمی (۱۳۸۶: ۶۲۳-۶۲۴)، مادر بهمن استوریا/ استار، زنی یهودی از فرزندان طالوت است که صاحب مجمل‌التواریخ (۱۳۸۹: ۳۰) او را اسنور^{۱۲} می‌خواند. در دیگر منابع تاریخی و اسلامی، نامی از وی نرفته، بلکه همگی او را از فرزندان طالوت و از اعقاب حضرت ابراهیم(ع) می‌دانند (ابن بلخی، ۱۳۸۵: ۵۴؛ ابن اثیر، ۱۳۷۴: ج ۱: ۳۲۳؛ تاریخ سیستان، ۱۳۸۹: ۳۴؛ مسعودی، ۱۳۷۰: ج ۱: ۲۲۵؛ میرخواند، ۱۳۸۰: ج ۱: ۷۲۷). بنظر می‌رسد این اسامی، صورت‌های دیگری از نام استر است که داستان افسانه‌ای ازدواجش با خشایار شاه اول در کتاب استر آمده است (کتاب مقدس، ۱۳۸۰: ۹۳۲-۹۴۶). با توجه به اختلاط بهمن با کورش^{۱۳} (دریایی، ۱۳۸۲: ۶۶) و اردشیر اول هخامنشی در عصر ساسانیان (بهار، ۱۳۹۷: ۱۹۶-۱۹۷؛ کریستین سن، ۱۳۵۰: ۱۴۴) و اطلاق نام اردشیر درازدست به بهمن در منابع تاریخی-اسلامی (ابن بلخی، ۱۳۸۵: ۵۲؛ ابن خلدون، ۱۳۸۳: ج ۱: ۱۷۸؛ اصفهانی، ۱۳۶۷: ۳۷؛ بلعمی، ۱۳۸۶: ۶۲۲؛ طبری، ۱۳۸۵: ج ۲: ۴۸۳؛ گردیزی، ۱۳۸۴: ۸۰؛ مجمل‌التواریخ، ۱۳۸۹: ۳۰؛ مستوفی، ۱۳۸۷: ۹۴؛ میرخواند، ۱۳۸۰: ج ۱: ۷۳۰) و بویژه در متون پهلوی (زند بهمن یسن، ۱۳۷۰: ۱۴؛ کتاب پنجم دینکرد، ۱۳۸۶: ۳۶) از اینرو، این زن هم مادر بهمن قلمداد شده است. قابل ذکر است که حتی ابن خلدون (۱۳۸۳: ج ۱: ۱۸۱)، مادر اردشیر اول را همین زن یهودی می‌داند؛ نه آمستریس^{۱۴} دختر اتانس. و در نهایت مطابق روایت‌های نقالی،

بهمن حاصل ازدواج اسفندیار با دختر جهن، پسر افراسیاب و یا ثمرهٔ وصلت با دختر باغبانی است (آیدنلو، ۱۳۹۹ب: ۳۶_۳۷ مقدمه). در مجموع با توجه به روایت‌های بجا مانده از سرگذشت اسفندیار در روایات تاریخی و مفصل‌تر از همه در روایت شاهنامه، البته در هزار بیت سرودهٔ دقیقی، تنها زنی که به همسری اسفندیار درآمده، همای است (فردوسی، ۱۳۹۶: ۲/۷۰ ب ۸۰۰). در این صورت منتها با احتمال پذیرش همای به مادری بهمن می‌توان ادعا کرد که بهمن پادشاهی را به واسطهٔ همای دریافت کرده بوده است ولی در سروده‌های فردوسی به غیر از یک بیت از زبان اسفندیار که خواهرانش را جفت خویش خوانده است (همان: ۲/۱۹۴ ب ۴۹۵) همواره این زنان، خواهرانش خطاب شده‌اند نه همسر/ همسرانش یا مادر/ مادران فرزندان (همان: ۹۹ ب ۱۵۱۱، ۱۵۱۶، ۱۵۲۳؛ ۱۲۲ ب ۵۳۵، ۵۳۷، ۵۴۴، ۵۴۹، ۵۵۵؛ ۱۲۶ ب ۶۴۱، ۶۴۳؛ ۱۲۷ ب ۶۶۸؛ ۱۳۲ ب ۸۰۱؛ ۱۳۶ ب ۲۳؛ ۱۳۹ ب ۱۰۰؛ ۱۹۶ ب ۱۵۴۲، ۱۵۵۰). سؤالی که ممکن است به ذهن تداعی شود این است که چرا در یادگار زریران و شاهنامهٔ فردوسی و ثعالبی نه تنها اشاره‌ای به این ازدواج نشده حتی گیرندهٔ انتقام زیر از بیدرفش را، بستور پسر کم سال زیر دانسته‌اند؟ (ثعالبی، ۱۳۶۸: ۱۷۸؛ یادگار زریران، ۱۳۸۷: ۷۴). در پاسخ می‌توان گفت که احتمالاً تناقضات موجود در گزارش‌های مزبور به اختلافات موجود در روایات مآخذ بکار رفته در این آثار برمی‌گردد به غیر از یادگار زریران که متنی از دورهٔ اشکانیان است دقیقی و فردوسی و ثعالبی، همگی از شاهنامهٔ ابومنصوری بهره برده‌اند (آیدنلو، ۱۳۹۹الف: ۵۸ و ۵۹؛ خالقی مطلق، ۱۳۹۰الف: ۱۱۹؛ همو، ۱۳۹۰ب: ۱۰۹) ولی با این وجود، اختلافاتی در گزارش‌های آن‌ها مشاهده می‌شود به نظر آیدنلو (۱۳۹۹الف: ۵۹) شاید این اختلاف‌ها ناشی از تفاوت‌های موجود در نسخه‌های شاهنامهٔ ابومنصوری مورد استفاده در این آثار باشد چنانکه در نسخهٔ اساس دقیقی، نفوذ تحریرهای دینی خداینامه و در نسخهٔ مورد استفادهٔ فردوسی تأثیر روایت‌های شاهی بسیار محسوس است. به نظر نگارنده با توجه به فاصلهٔ زمانی تقریباً نزدیک به ۲۵ سال از اتمام تألیف شاهنامهٔ منشور ابومنصوری^{۱۵} و آغاز سرایش شاهنامه توسط دقیقی و پس از آن به همت فردوسی و ثعالبی، بسیار بعید بنظر می‌رسد که نساخان و کاتبان تصرفاتی را در نسخ شاهنامه ابومنصوری وارد کرده باشند احتمالاً در شاهنامهٔ ابومنصوری، مجموعه‌ای گسترده از روایات متعدد و متفاوت از دو تحریر دینی و شاهی خداینامه‌ها با نقل قول‌هایی از موبدان و دبیران در یک مجموعه ثبت شده بوده است و دقیقی و ثعالبی و فردوسی از بین این گزارش‌های موجود دست به گزینش زده‌اند و منشاء اختلافات موجود در نقل روایات هریک از این آثار متأثر از همین مسئله است و احتمالاً فردوسی در نقل

این روایت به تحریر شاهی نظر داشته است و تحریرگران این روایات در جهت مخالفت با آیین خویدوده مزدیسنايي، از نقل ازدواج اسفندیار و همای صرف نظر کرده بوده‌اند.

نحوه انتخاب جانشین برای بهمن نیز اندکی مبهم می‌نمایاند وی نیز از سپردن تاج شاهی به ساسان امتناع می‌ورزد و سلطنت پس از خود را به فرزندی که همای از وی باردار بود می‌سپارد و همای نیز احتمالاً برای حفاظت جان فرزندش، او را از دربار دور می‌سازد^{۱۶} و تا بزرگ شدنش به عاریت بر مسند شاهی می‌نشیند. برگزیدن دارا که ناخشنودی ساسان را در پی داشت گمان ما را نسبت به اینکه بهمن مطابق کیش زرتشتی با دخترش پیمان ازدواج بسته است دچار تردید می‌سازد نامحتمل نیست که این وصلت بر اساس سنت زن تباری، بوده است زیرا تنها راه مشروعیت دستیابی دارا بر مسند شاهی، انتساب نسب وی از طرف مادرش به کیانیان است^{۱۷} که در صورت صحت این فرضیه، احتمال بیگانه و غیرایرانی بودن مادر/ مادران گمنام ساسان و خواهران دیگرش بیشتر تقویت می‌شود.

مهم‌ترین منبع دیگر که با تفصیل بیشتری به سرگذشت بهمن پرداخته، روایت نادر منظومه بهمن‌نامه است. مطابق روایت این منظومه، بهمن، کتایون دختر شاه کشمیر و همای دختر شاه مصر را به همسری خود در می‌آورد (ایران‌شاه/ شان بن ابی‌الخیر، ۱۳۷۰: ۵۹_۶۰/ ۷۲۲_۷۳۵؛ ۱۳۴_۱۳۶/ ۲۰۵۶_۲۰۸۵) که صاحب مجمل‌التواریخ (۱۳۸۹: ۳۰ و ۵۳) نیز با نظر به بهمن‌نامه، از آنها نام می‌برد. نگارنده تا جایی که جستجو کرده است درباره فرزنددار شدن این زنان از بهمن در جایی مطلبی نیافته است. تنها در ابیات پایانی منظومه بهمن‌نامه، بهمن تاج شاهی را پیش از مرگ به همسرش همای می‌سپارد که از وی دارا را بار دارد (ایران‌شاه/ شان بن ابی‌الخیر، ۱۳۷۰: ۵۹۲_۶۰۳/ ۱۰۲۳۵_۱۰۴۳۷) اگرچه در اینجا به رابطه پدر- دختری بهمن و همای اشاره‌ای نشده است ولی بعید نیست غرض از این زن در این ابیات به مانند دیگر روایات، دخترش همای باشد که به مانند اغلب روایات مرتبط با سلطنت همای سی و دو سال با عدالت بر ایران حکم می‌راند. همین‌طور به آغاز داراب‌نامه طرسوسی/ طرطوسی، روایاتی مشابه روایات منظومه بهمن‌نامه افزوده‌اند که در آنجا نیز بهمن، با همای دختر شاه مصر پیمان ازدواج می‌بندد ولی در ادامه با آغاز داستان داراب به یکباره همانگونه که صفا یادآور شده‌اند تغییری در نسب همای پیش می‌آید و به همای دختر بهمن بدل می‌شود (طرطوسی، ۱۳۷۴: ج ۱: ۸_۱۰). در یکی از دست‌نویس‌های این اثر، روایت متفاوتی نقل شده است که مطابق آن، همای از زنی تاج‌آرای نام‌متولد می‌شود و در بزرگسالی بهمن از سر مستی از او کام می‌گیرد (آیدنلو، ۱۳۹۶ الف: ۲۸ و ۲۹) و در آخر در بررسی‌های تاریخی از زنان دیگری نام برده شده

است که نسب همگی آن‌ها به نژاد بنی اسرائیل می‌رسد^{۱۸} همانگونه که در رابطه با روایات مرتبط با مادر بهمن ذکر شد به گمان زیاد این نسب‌سازی‌ها نتیجه اختلاط بهمن با کورش و اردشیر اول هخامنشی است.

در اساطیر و ادبیات منظوم حماسی و غنایی ایران نیز توالی آفرینش و پیوستگی سلسله پادشاهان ایرانی به واسطه زنان صورت می‌پذیرد. در اساطیر آفرینش از پیوند اورمزد با سپندارمذ (اوستا، ۱۳۹۱. ج ۱: ۴۷۱؛ روایت پهلوی، ۱۳۹۰: ۲۲۰؛ کتاب سوم دینکرد، ۱۳۸۱: ۱۴۴) کیومرث،^{۱۹} نخستین مخلوق انسانی زاده می‌شود و با دریافت نطفه وی به هنگام مرگ توسط سپندارمذ، مشی و مشیانه و از این دو تن نیز، شش جفت فرزند نر و ماده پدید می‌آیند که برادر، خواهر را به زنی می‌ستاند و از سیامک و سیامی، یکی از آن شش جفت نر و ماده، فرواک/افروال و افری/فرواگین تولد می‌یابند که نژاد ایرانیان از فرزندان آنها هوشنگ و خواهرش است (آموزگار، ۱۳۹۰: ۳۰۲-۳۰۳؛ بهار، ۱۳۹۷: ۱۷۸-۱۷۹؛ فرنبرگ دادگی، ۱۳۶۹: ۸۱-۸۳؛ کتاب سوم دینکرد، ۱۳۸۱: ۱۴۴). از پیوند جم و خواهرش جمک (روایت پهلوی، ۱۳۹۰: ۲۲۴) در اساطیر ایرانی، اسفیان و زریشم زاده می‌شوند (فرنبرگ دادگی، ۱۳۶۹: ۱۴۹) همینطور تسلسل نژاد شاهان ایرانی بعد از فریدون از طریق وصلت با محارم در اخلاف ایرج ادامه می‌یابد (بلعمی، ۱۳۸۶: ۱۱۸؛ طبری، ۱۳۸۵. ج ۱: ۲۸۷ و ۲۸۸؛ فرنبرگ دادگی، ۱۳۶۹: ۵۰؛ مجمل التواریخ و القصص، ۱۳۸۹: ۲۷؛ مستوفی، ۱۳۸۷: ۸۴) و بلعمی (۱۳۸۶: ۴۸۸-۴۸۹)، زو را زاده ازدواج دختر-پدری طهماسب با دخترش می‌داند. نمونه دیگر پیشنهاد سودابه به سیاوش برای ازدواج با خواهرانش است (فردوسی، ۱۳۹۶: ۱/ ۳۱۱ ب ۲۱۵-۲۱۷ و ۳۱۴ ب ۲۸۴-۲۸۶ و ۲۹۹؛ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۱۱۵-۱۲۳) و مشابه آن در منظومه گرشاسب‌نامه، درخواست ازدواج خواهر-برادری اثرط از گرشاسب است که گرشاسب از پذیرفتن آن سرباز می‌زند (آیدنلو، ۱۳۹۶: ۶۲ و ۶۳؛ اسدی، ۱۳۸۹: ۱۹۷ و ۱۹۸ ب ۱۵۶ و ۱۵۹) و در نهایت در منظومه ویس و رامین ازدواج خواهر و برادری، بهترین وصلت شمرده شده است (گرگانی، ۱۳۴۹: ۴/ ۸-۵۷/ ۱۱۸-۱۲۴).

۳.۲ نموده‌های فرهنگ زن تباری عیلامی‌ها در ایران باستان

بارزترین نمود عینی سروری زنان را به لحاظ تاریخی می‌توان در سرزمین عیلام مشاهده کرد بر پایه همین تصورات زن تباری، زنان حامل خون سلطنت به شمار می‌آمدند و حق جلوس شاهی با کسی بود که با شهدخت ازدواج می‌کرد از اینرو پس از مرگ شاه، جانشین وی با بیوه

برادرش ازدواج کرده و برجای وی می‌نشست و با ازدواج دو برادر با خواهرشان یکی پس از دیگری مثلث برتر خدایان را تشکیل می‌دادند (بهار، ۱۳۸۶: ۱۵۲؛ کامرون، ۱۳۷۲: ۱۸؛ لاهیجی و کار، ۱۳۷۱: ۱۹۹_۲۲۵؛ هیتس، ۱۳۷۱: ۱۲۷_۱۲۹) به عنوان نمونه کیریرشا (Kirirsha) از الهه‌های برتر عیلامی، همسر برادرانش هومبان (Human) و اینشوشیناک (Inshushinak) بوده است (هیتس، ۱۳۷۱: ۵۲ و ۵۳) طبق شاهد مثال دیگری، پس از مرگ کوتیرناخونته (Kutir_ Nahhunte) خواهر و بیوه وی، ناخونته-اوتو (Nahhunte_utu) با برادرش شیلهاک اینشوشیناک (Shilhak_inshushink) ازدواج می‌کند و تثلیث خدایان را شکل می‌دهند (همان، ۱۳۷۱: ۱۵۱ و ۱۵۴؛ کامرون، ۱۳۷۲: ۸۶ و ۹۸ و ۹۹) نقش زنان در چرخه انتقال قدرت پس از سیلهاها (Silhaha) از شاهان عیلامی نیز به روشنی دیده می‌شود وی وقتی بر تخت سلطنت می‌نشیند پسر خواهرش، اتاهوشو (Attahushu) را وصی خود می‌کند چون اتاهوشو قبل از سیلهاها می‌میرد برادر دیگرش سیرکتوه (Sirkutuh) جانشین سیلهاها می‌شود و این مقام پس از مرگ او نیز به خواهرزاده‌اش سایو-پالار-هوهپک (Siwe_Palar_huhpk) داده می‌شود و به ترتیب پس از او برادرش کودوزولوش (Kuduzulush) بر تخت شاهی می‌نشیند و او نیز به نوبه خود، خواهرزاده‌اش کوتر-ناهونته را به شاهزادگی برمی‌گزیند (همان: ۱۰۹_۱۱۱) و در نهایت هانه (Hanne)، از فرمانروایان محلی عیلام، در کنیبه‌ای از شاهزاده هوهین (Huhin) به عنوان خواهر و زوجه دوست داشتنی خود یاد می‌کند (هیتس، ۱۳۷۱: ۱۰۷، ۱۷۰).

دولت‌های همسایه عیلام در بین‌النهرین، وجه اشتراک بسیاری در باورهای مذهبی با آنها داشته‌اند به اعتقاد آنها حیات آفریده یک ربه النوع بود و این ربه النوع احتمالاً همسری داشته که او نیز رب النوع بوده و در آن واحد هم شوهر و هم فرزند او محسوب می‌شده است (گیرشمن، ۱۳۸۳: ۵۲_۵۳). در بعضی از متون مربوط به اور سوم، دامو (Damu) و گونورا (Gunura) پسران نی نی سینا (Ninisina) الهه سومری شوهرانش شمرده می‌شوند (لیک، ۱۳۸۹: ۱۸۷) دختر انکی (Enki) از او آبستن شده و اوتو (Utu) را می‌زاید (همان: ۵۱) و در اساطیر کهن بین‌النهرین، کشاورزی حاصل نزدیکی ئن کی/ئه آ (Enki/ Ea) خدای آب‌ها با دخترش نین‌هورساگ (Ninhursag) است (گری، ۱۳۹۰: ۲۰) در متون سامی بعل (aal) برادر آنات (Anat) خوانده می‌شود و آنها در هیأت گاو نر و ماده با هم می‌آمیزند و تنها در این صورت آنات می‌تواند گاو نر جوانی را آبستن شود (لیک، ۱۳۸۹: ۱۳) و از دو جفت نخستین آپسو (Apsu) و تیامات (Tiamat)، لآخمو (lahmu) و لآخامو (Lahamu) و از این دو آن‌شار (An*ar) و کیشار (Ki*ar) به وجود می‌آیند (همان: ۱۴۳) و در اساطیر بابلی خدایان در سلسله مراتب جانشینی،

با کشتن پدر و مادر خود با خواهر خویش ازدواج می‌کنند توالی این سنت را در ازدواج هاراب (Hara) با خواهرش تیامات، سپس در ازدواج گائیو (Gaiu) با لاهار (Lahar) و هارهانوم (Harhanum) با بعلت‌سری (elet_Seri) و سرانجام هایاشوم (Hayya *um) با خواهرش می‌بینیم (همان: ۱۳۸۹: ۱۸۹) و در اسطوره‌های آناتولیایی (Anatolia)، ملکهٔ نشا (Ne*a) در دو شکم سی‌پسر و سی‌دختر می‌زاید که پسران در بزرگسالی با خواهرانشان ازدواج می‌کنند (همان: ۱۶۶) و سرانجام در سرود افسانهٔ خواستگاری دموزی (Dumuzi) از اینانا (Inanna)، این دو یکدیگر را خواهر و برادر خطاب می‌کنند (لاهیجی و کار، ۱۳۷۱: ۱۴۸ و ۱۵۱).

در ایران باستان نیز، گزارش‌های مورخان از ساختار نظام خانوادگی ایرانیان در زمان هخامنشیان تأییدی بر وجود ازدواج با محارم در بین آنهاست^{۲۰} که کاملاً دال بر تأثیرپذیری از فرهنگ زن‌تباری عیلامی‌ها (بهار، ۱۳۸۶: ۴۵-۴۶، ۱۹۰؛ دیاکونوف، ۲۵۳۷: ۳۹۰) و شیوه‌ای برای جابجایی قدرت در بین آنهاست پادشاهان هخامنشی تحت تأثیر این نظام یا زادهٔ ازدواج با محارم هستند و یا با محارم خویش ازدواج کرده‌اند و یا قدرت توسط زنان در بین آنها انتقال یافته است.

نخستین ازدواج با محارم منتسب به شاهان هخامنشی، ازدواج کورش باخالهٔ خویش، آمیتیس، دختر آستیاگ است (گرنوفون، ۱۳۵۰: ۳۱۶) که البته به دلیل گزارش‌های متناقض اندکی این ازدواج خویشاوندی تردید برانگیز است. (هرودوت، ۱۳۸۹: ج ۱: ۱۵۰-۱۶۲؛ پیرنیا، ۱۳۷۴: ج ۱: ۲۶۱؛ کتسیاس، ۱۳۹۰: ۲۰۵، ۲۱۳ و ۲۱۴). رابطه خویشاوندی و ازدواج با دختر پادشاه مخلوع در ازدواج اسکندر با روشنگ (ابن اثیر، ۱۳۷۴: ج ۱: ۳۲۷-۳۳۰؛ دینوری، ۱۳۶۶: ۵۳ و ۵۴؛ طبری، ۱۳۸۵: ج ۲: ۴۸۹-۴۹۲؛ فردوسی، ۱۳۹۶: ۲۵۸-۲۶۰ ب ۳۳۰-۳۸۶؛ مجمل التواریخ، ۱۳۸۹: ۳۱ و ۵۶؛ میرخواند، ۱۳۸۰: ج ۱: ۷۴۹) و داریوش اول با آتوسا دختر کورش کبیر در جهت قانونی نمودن پادشاهی هم دیده می‌شود. دومین ازدواج، البته به نقل هرودوت، نخستین ازدواج با محارم در خاندان هخامنشیان، ازدواج کمبوجیه علی‌رغم شرع با دو تن از خواهرانش است^{۲۱}. (هرودوت، ۱۳۸۹: ج ۱: ۳۶۵؛ کتسیاس، ۱۳۹۰: ۲۱۵) احتمالاً وی از مطرح کردن قصد ازدواجش با خواهرانش با داوران درصدد ازدواج مشروع با خواهرانش طبق آئین ازدواج عیلامی‌ها^{۲۲} بوده است و می‌خواسته این سنت را در سرزمین‌های تحت سلطه خویش تسری بخشد چنانکه مشاهده می‌کنیم این رسم بعدها نه تنها در میان پارس‌ها با مخالفت‌هایی همراه نشده است بلکه برطبق روایات در بین چند تن از پادشاهان هخامنشی پس از وی نیز چنین وصلت‌هایی تکرار شده است به عنوان نمونه ازدواج داریوش اول با برادرزاده‌اش

نقش زنان در انتقال قدرت در خاندان کیانیان ... (سیده معصومه فتوحی کوهساره) ۸۳

فراتاغون (هرودوت، ۱۳۸۹. ج ۲: ۸۵۳ و ۸۵۴) داریوش دوم با خواهرش پریسا (کتسیاس، ۱۳۹۰: ۲۳۱) و به گفته پلوتارک (۱۳۶۹. ج ۴: ۵۱) اردشیر دوم با دخترانش آتوسا و آمستریس، داریوش سوم با خواهرش استاتیرا که خود فرزند ازدواج خواهر و برادری آئارسانس / آرسان با سیسوغامبیس / سی سی گامبیس بود (بریان، ۱۳۸۱. ج ۲: ۱۲۲۰؛ پیرنیا، ۱۳۷۴. ج ۲: ۱۱۸۸ و ۱۴۴۹؛ خدادادیان، ۱۳۸۳. ج ۱: ۴۴۸ و ۴۴۹) و وعده ازدواج اردشیر سوم به خواهرش آتوسا، در صورت همدستی با او در دفع برادرانش در رقابت جانشینی پدرشان را می توان به این موارد افزود (پلوتارک، ۱۳۶۹. ج ۴: ۵۱۴).

مطابق برخی گزارش های مرتبط با اشکانیان، فرهاد پنجم با مادرش، ملکه موزا و ارد اول با خواهرش ملکه اسپرز و مهرداد دوم با دو تن از خواهرانش ملکه سیاکه و آزاتیه ازدواج کرده بوده اند^{۲۳} (شاپور شهبازی، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰: ۱۹). همچنانکه ذکر شد خویدوده سنت نوپدید مزدیسنان در عصر ساسانی بوده است پس بر این اساس ازدواج های پیش از این دوره را در زمره خویدوده نمی توان برشمرد همینطور در مقابل بسیار بعید است که این ازدواج ها بر پایه آئین های زن سرورانه باشند زیرا هیچ نشانه ای دال بر وجود نظام زن سالاری و به تبع آن یافتن حق سلطنت به واسطه اینگونه ازدواج ها در وصلت های این دوره دیده نمی شود. به نظر نگارنده با پایان یافتن امپراطوری هخامنشیان و تسلط اسکندر بر ایران و روی کار آمدن سلوکیان بر اریکه قدرت و به همراه آن ورود فرهنگ های بیگانه بر ایران و حاکم شدن نظام حکومتی ملوک الطوائفی در دوران اشکانیان و پدید آمدن دین های یهودیت و مسیحیت که از مخالفان سرسخت ازدواج با محارم نزدیک بوده اند و تساهل اشکانیان در اعتقادات و باورهای دینی و از طرف دیگر شمار زیاد شاهان اشکانی و حکومت های کوتاه مدت هریک از آنها در یک دوره نزدیک به پانصد ساله، الزاماً وصلت کردن با محارم و یا با دختران و زنان پادشاه قبلی عملاً نمی توانست شیوه ای برای انتقال در بین آنها باشد همه این عوامل در کنار هم منجر به کم رنگ شدن سنت تزویج با محارم در این دوره می گردد و مجدداً در عصر ساسانیان با اهداف و اغراض دیگری با عنوان خویدوده ظاهر می گردد.

۴.۲ حاکمیت نظام مادرشاهی و به تبع آن ازدواج با محارم در سیطره جهانی

مصریان یکی دیگر از ملت هایی هستند که به ازدواج با محارم شهره شده اند (دیاکونوف، ۲۵۳۷: ۳۹۰) در آنجا نیز با حاکمیت نظام مادرشاهی جهت پاکیزه داشت خون و حفظ میراث خانواده غالباً خواهر یا دختر خویش را به همسری اختیار می کردند (دورانت، ۱۳۴۳. ج ۱: ۲۴۷، ۲۴۹،

۲۵۰، ۲۵۶). در تاریخ مصریان پس از تحوتموس (Thutmose) اول شوهر و برادر ناتنی دخترش به اسم تحوتموس دوم به سلطنت می‌رسد (همان: ۲۳۱؛ گریمبرگ، ۱۳۶۹. ج ۱: ۶۲) و بطلمیوس (atlamiyus) سیزدهم و چهاردهم با ازدواج با خواهرشان کلئوپاترا (Cleopatra) (هورنبلو، ۱۳۶۸: ۵ و ۱۰ و ۸۴) بر اریکه قدرت می‌نشینند در اساطیر بازمانده از مصریان، آمون (Amon) اغلب شوی مادرش پنداشته می‌شود (ویو، ۱۳۸۹: ۶۹) همینطور توالی نسل خدایان نه‌گانه مصری براساس ازدواج با محارم در بین آنهاست (همان: ۲۸، ۳۰_۳۱، ۳۵_۳۶؛ هارت، ۱۳۹۱: ۹، ۱۱، ۳۳_۳۷، ۴۹).

در روایات هندی، نژاد انسان‌ها با پیوند برهما (rahma) با مادینه‌ای از ذات خودش (ایونس، ۱۳۷۳: ۶۸) و در روایاتی دیگر توسط یمه (Yama) و خواهر همزادش یمی (Yami) تسلسل می‌یابد (همان: ۱۳۷۳: ۵۲). ولی در روایات ودایی (Veda)، یم درخواست ازدواج خواهرش را به عذر گناه آلود بودن این رابطه رد می‌کند (گزیده سرودهای ریگ ودا، ۱۳۷۲: ۳۳۹_۳۴۴) ظاهراً در نزد اقوام گله‌دار و پدر سالار هند و ایرانی، چنین عملی گناه محسوب می‌شده است (بهار، ۱۳۸۵: ۱۰۸) و احتمالاً از اینرو در روایات هندی زیر تأثیر جامعه مردسالار ازدواج با محارم به ندرت دیده می‌شود.

در استرالیا و آمریکای جنوبی و در میان بدویان آفریقایی و بسیاری از قبایل سرخ پوستان نیز، سازمان‌های مادرشاهی برقرار بوده است (رضی، ۲۵۳۵: ۷۸، ۱۰۲، ۱۳۷، ۱۴۷، ۱۵۶_۱۶۰، ۱۸۰_۱۸۵، ۲۸۷_۲۸۸، ۳۵۸، ۳۶۰) و در خانواده‌های سلطنتی در هاوایی (Hawaii) و اینکاها (Inca) از تمدن‌های بزرگ آمریکای جنوبی، ازدواج با زنان خانواده جایز بوده است (فرید، ۱۳۸۷: ۶۱) همینطور بدویان پولی‌نزی (Polynesis) در اقیانوسیه برای جلوگیری از جنگ‌های داخلی در قبایل ازدواج خواهر و برادری را تجویز می‌کرده‌اند (رضی، ۲۵۳۵: ۳۷۰_۳۷۱). در افسانه پیدایش در سرزمین اینکاها در پرو، آن‌گال‌مان کوکوپاک (Angalman_cocopc) و خواهرش ماماوگ (Mamaoglou)، فرزندان پسر خورشید با همدیگر ازدواج می‌کنند از آن پس شاهزادگان این سرزمین جهت آمیخته نشدن خون و نژادشان با بومیان، ملزم به ازدواج با خواهر ارشد خود بودند (همان: ۶۳۸_۶۳۹) و در افسانه مشابه آن در استرالیا، خورشید از پیکر خود دختر و پسری را می‌آفریند که نسل آدمی از فرزندان این خواهر و برادر تکثیر می‌یابد (همان: ۶۸۲) چنین افسانه‌هایی در میان بدویان آفریقایی نیز بارها تکرار شده است (پاریندر، ۱۳۹۰: ۲۶، ۵۶ و ۵۷، ۷۱، ۷۲، ۷۷ و ۷۸، ۱۴۰) مطابق اسطوره نخستین ازدواج و خلقت در چین، گوازن (Woman Gua) با برادرش ازدواج می‌کند و در اسطوره توفان تنها خواهر و برادری که نجات

یافته بودند با ازدواجشان دوباره نسل جدیدی از انسان‌ها را پدید می‌آورند (بیرل، ۱۳۸۹: ۲۶، ۹۰ و ۹۱).

همانگونه که مواردی از ازدواج با محارم در میان برخی از ملت‌های جهان، البته به تبع سنت زن سرورانه ذکر شد در یونان و برخی سرزمین‌های دیگر به شیوه غیراخلاقی زنا با محارم صورت می‌گرفته است در نزد یونانیان، ازدواج با خواهر ناتنی و عمه و عمو منع قانونی نداشته است و به نقل مک لنان (Mc Lennon) برای اسپارت‌ها (Spart) وصلت با خواهران یک شیر و یک پشت جایز بوده است (فربد، ۱۳۸۷: ۸۶ و ۸۷) و اساطیر بازمانده از آنها پر از مجامعت‌های زناکارانه خدایان با الهه‌ها به ویژه با محارمشان است که اغلب آنها مصادیقی از روابط نامشروع از نوع خواهر و برادری است که از آن میان می‌توان به ازدواج خواهر و برادری هبه (Hee) و هراکلس (Heracles) (گرانت و هیزل، ۱۳۹۰: ۴۵۵) رئا (Rhea) و کرونوس (Cronus) (همان: ۳۶۷) زئوس (Zeus) با هرا (Hera) و دمتر (Demeter) (همان: ۲۹۵، ۳۱۸، ۴۵۵ و ۴۵۶) کوپوس (Coeus) با فوبیه (Phoebe) (همان: ۳۴۴، ۳۸۴) اربوس (Ereus) با نوکس (Nyx) (همان: ۱۲۲، ۴۴۴) پوسیدون (Poseidon) با دمتر (همان: ۲۲۶، ۲۹۶) فورکوس (Phorcys) با کتو (Ceto) (همان: ۳۴۲، ۳۶۲) هوپریون (Hyperion) با تئیا (Theia) (همان: ۲۴۰، ۴۸۷) اوکئانوس (Oceanus) با تتوس (Tethys) (همان: ۱۶۱ و ۲۴۸) اتر (Aether) با همرا (Hemera) (گریمال، ۱۳۹۱: ج ۱: ۳۳) اشاره کرد. انواع دیگر رابطه خویشاوندی را در زناشویی پدر-فرزندی توئستس (Thyestes) با دخترش پلوپیا (Pelopia) (گرانت و هیزل، ۱۳۹۰: ۲۲۰، ۲۶۹) کینوراس (Cinyras) با دخترش مورها (Myrrha) (همان: ۳۸۷) و رابطه زناشویی مادر-فرزندی را بین پونتوس (Pontus) و اورانوس (Uranus) با مادرشان گائیا (Gaia) (همان: ۱۵۴، ۲۳۵، ۳۸۹، ۳۹۰) اویدیپوس (Oedipus) با مادرش یوکاستا (Jocasta) (همان: ۱۶۵-۱۶۶، ۴۹۹) پوسیدون با مادر بزرگش گائیا (همان: ۲۲۶) پانسیون (Pandion) با خاله خود زئوکسیپه (Zeuxippe) (همان: ۲۰۳، ۳۲۰) و الکتروئون (Electryon) با برادرزاده‌اش آناکسو (Anaxo) (همان: ۸۶، ۱۳۷) کرتئوس (Cretheus) با برادرزاده‌اش تورو (Tyro) (همان: ۲۷۰-۲۷۱، ۳۶۶) پرسفونه (Persephone) با عمویش هادس (Hades) (همان: ۴۱، ۲۰۷) آمفیتروئون (Amphitryon) با برادرزاده‌اش آلمنا (Alcmena) (همان: ۷۶) می‌توان دید و در نهایت مطابق برخی گزارش‌های داستانی عشق سی‌بل (Cyele) به فرزندش آتیس (Attis) را می‌توان بر این موارد افزود (آیدنلو، ۱۳۹۶: ب، ۲۵۵؛ فریزر، ۱۳۸۳: ۳۹۷). در سنت‌های حماسی سلتی (celtic) نیز، در بین اجداد کوهالن (Kuhulain) بزرگترین قهرمان اسطوره‌های اولستر (Ulster) گزارش‌هایی از زنا با

محارم شده است (گرین، ۱۳۷۶: ۲۶) و در روایات اسکاندیناوی، زیگموند (Sigmund) با خواهر دو قلویش زیگنی (Signy) ازدواج می‌کند. از نمونه‌های دیگر پیوند خواهر-برادری در بین آن‌ها، ازدواج نیورد (Njord) با خواهرش و فرزندان آن‌ها فریر (Freyr) و فرییا (Freyja) را می‌توان برشمرد (پیچ، ۱۳۷۷: ۳۱ و ۳۲ و ۹۵).

۳. نتیجه‌گیری

برای دستیابی به تاج و تخت شاهی، جانشین محق می‌بایست از مشروعیت لازم برخوردار می‌شد در شاهنامه، اسفندیار در سودای پادشاهی به کام مرگ می‌رود و ساسان نیز چون بهمن حق شاهی را از او سلب می‌کند آزردن خاطر از ایران روی برمی‌تابد به نظر می‌رسد گشتاسپ و بهمن به جهت بیگانه بودن مادران اسفندیار و ساسان ناگزیر از مخالفت با دستیابی آن‌ها به پادشاهی پس از خودشان هستند و بر سر همین مسئله در روایت‌های حماسی از عهد گشتاسپ تا پایان پادشاهی همای، تصویری که از اشخاص داستانی در این عهد ارائه داده می‌شود در تضاد با روایت‌های دینی بازمانده از این شخصیت‌هاست چهره‌ستوده آن‌ها در متن‌های دینی در ورود به حماسه به سیمایی نکوهیده تغییر ماهیت داده‌اند و ظاهراً زناشویی‌های جنجال برانگیز این خاندان با محارم که به خاطر هم زمانی آن‌ها با ظهور زرتشت به غلط بر اساس سنت خویدوده منتسب به زرتشتیان تأویل می‌گردد بر پایه اعتقادات و باورهای دیرین عصر زن/مادر سالاری است که زنان عنصری اساسی در انتقال قدرت و نسب و نژادگی و خون شاهی بوده‌اند و بر همین اساس بهمن و دارا به واسطه انتساب مادرشان به این خاندان از حق شاهی برخوردار گشته‌اند.

پی‌نوشت‌ها

۱. این واژه در اوستا به صورت خواتنودث و در پهلوی به صورت‌های خویدوده، خویتوکدس، خویدودس، خئودات، خویتوک دات و... آمده است (عفیقی، ۱۳۸۳: ۵۰۶).
۲. برای مشاهده پیشینه پژوهشی و آرا موافقان و مخالفان سنت ازدواج با محارم در ایران قبل از اسلام؛ رک: شاپور شهبازی، علیرضا؛ (۱۳۷۹ و ۱۳۸۰). «افسانه ازدواج با محارم در ایران باستان»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال پانزدهم، شماره اول و دوم (پیاپی ۲۹ و ۳۰)، پاییز و زمستان ۱۳۷۹ و بهار و تابستان ۱۳۸۰، صص ۹-۱۰. لازم به ذکر است که مقاله مذکور به همت و الطاف آقای دکتر سجّاد آیدنلو در اختیار نگارنده قرار گرفت که از این بابت از ایشان بسیار سپاسگزارم.

نقش زنان در انتقال قدرت در خاندان کیانیان ... (سیده معصومه فتوحی کوهساره) ۸۷

۳. از جمله تهمت‌ها و افتراهایی که به پیامبران الهی و ذریه آنها در کتاب تورات نسبت داده شده است می‌توان به رابطه نامشروع دختران حضرت لوط با وی (کتاب مقدس، ۱۳۸۰: ۳۲)؛ زنا امون با خواهرش تامار، از فرزندان داود نبی (ع) (همان: ۵۹۹-۶۰۰) و همینطور تجاوز یهودا به عروسش (همان: ۷۳ و ۷۴) و ازدواج عمرام با عمه‌اش یوکبد و متولد شدن موسی و هارون از این ازدواج (همان: ۱۱۲) و در نهایت ساره، که وی را خواهر ناتنی ابراهیم خلیل الله، برشمره‌اند اشاره نمود (همان: ۳۳).

۴. برای آگاهی از دایره محارم در اسلام؛ رک: سوره نساء، آیه ۲۳؛ دایره محارم در مسیحیت؛ رک: فروید، ۱۳۳۸: ۳۳؛ دایره محارم در آئین یهودیت؛ رک: کتاب مقدس، ۱۳۸۰: ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۵؛ راوندی، ۱۳۸۴: ج ۱: ۲۵۵.

۵. در دوره اشکانیان آئین‌ها و ادیان و مذاهب مختلفی در ایران وجود داشت و هر کدام از آنها پیروانی داشتند از جمله ستایش مظاهر طبیعت، همچون پرستش خورشید، ماه، ستارگان، آب، آتش و تندیس‌های نیاکان و اجداد متوفی، ایزدان باستانی ایران، همچون آناهیتا، آئین‌های مهرپرستی، زروانی، بودایی، خدایان یونانی، رومی، سامی، پارتی، زرتشتیگری و یهودیت و اقلیت اندکی هم به مسیحیت روی آورده بودند (نظری، ۱۳۹۷: ۶۰-۶۷).

۶. آیین مزدیسنا با آمدن دین اسلام و با پیوستن ایرانیان به آن، بیشتر از گذشته از تعداد پیروانش کاسته شد و عمر این سنت نیز رو به افول نهاد اما به رغم مخالفت‌ها و کاسته شدن پیروان مزدیسنا، گویا تا اوائل سده دهم هجری و عهد صفویان کم و بیش در نهاد به سنت خویدوده عمل می‌کرده‌اند (رضی، ۱۳۸۱: ج ۲: ۸۶۶).

۷. در این باره فرضیاتی چند درباره قلب شخصیت گشتاسپ و دوگانگی شخصیتی وی در متون حماسی در تقابل با روایات مزدیسنا توسط صاحب‌نظران و پژوهشگران مطرح و ارائه شده است برای آگاهی از این آرا؛ رک: آیدنلو، ۱۳۹۰: ۸۶۲ توضیحات بیت: ۳۹۴۶.

۸. درباره آگاهی از ساخت و نظام‌های خویشاوندی در شاهنامه؛ رک: روح الامینی، محمود؛ (۱۳۹۴ب). «ساختار اجتماعی ازدواج‌های شاهنامه» نموده‌های فرهنگی و اجتماعی در ادبیات فارسی، چاپ چهارم، تهران: آگه، صص ۱۴۵-۱۶۳؛ و نمونه‌هایی از شیوه همسرگزینی با نمودی از دوران زن/مادر سالاری در شاهنامه؛ رک: همو؛ (۱۳۹۴الف). «زن سالاری در ازدواج‌های شاهنامه»، نموده‌های فرهنگی و اجتماعی در ادبیات فارسی، صص ۱۶۵-۱۸۰؛ مزداپور، کتابون؛ (۱۳۸۳). «نشانه‌های زن سروری در چند ازدواج داستانی در شاهنامه»، داغ گل سرخ و چهارده گفتار دیگر درباره اسطوره، تهران: اساطیر و مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها، صص ۱۶۹-۲۰۸؛ و با دامنه طرح و بررسی گسترده‌تر مضامین و آئین‌های ازدواج در ادب حماسی ایران با بهره‌گیری از نمونه‌های تطبیقی و مقایسه‌ای در گستره جهانی؛ رک: آیدنلو، سجّاد؛ (۱۳۹۶د). «چند بن‌مایه و آئین مهم ازدواج در ادب حماسی ایران (با ذکر و بررسی برخی نمونه‌های تطبیقی)»، در حضرت سیمرغ: بیست و پنج مقاله و یادداشت درباره شاهنامه و ادب حماسی ایران، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، صص ۵۵-۸۱.

۹. به استناد ابیاتی از بخش‌های سرودهٔ دقیقی در شاهنامه و براساس ضبط غالب اکثر دستنویس‌های شاهنامه و ترجمهٔ بنداری اسم پسران کتایون، اسفندیار و پشوتن بوده است (فردوسی، ۱۳۸۸، ج ۵/ ۷۸ زیرنویس ۲۳).

خالقی مطلق (۱۳۵۷: ۵۴۳-۵۵۴) با تردید در درستی اطلاق صفت گرد شمشیرزن و لشکرشکن برای پشوتن در این ابیات، بیت آخر را با ترجیح صورت فرش‌آورد بر پشوتن بدین گونه تصحیح کرده‌اند:

دگر فرش‌آورد شمشیر زن   شه نامبردار لشکر شکن

(فردوسی، ۱۳۹۶: ۲/ ۴۰ ب ۳۳)

غرض از این ابیات ذکر تعداد و نام فرزندان کتایون است و نبود پشوتن در جنگ با ارجاسب، ارتباطی به این ابیات ندارد و دگرگونی احوال اسفندیار در مرگ فرشیدورد افزون بر رابطهٔ برادری آنها، شاید بیشتر به خاطر وجههٔ پهلوانی و جنگاوری فرشیدورد هست و البته در این باره میزان تبعیت دقیقی از منبع مورد استفادهٔ خویش و احتمال خطای وی در انتساب صفت گرد شمشیرزن و لشکرشکن به پشوتن نیز قابل طرح است همچنانکه فردوسی عقیدهٔ خویش را در رابطه با هزار بیت سرودهٔ دقیقی اینگونه بیان داشته است.

نگه کردم این نظم سست آمدم   بسی بیت ناتندرست آمدم

(همان: ۸۰/ ۱۰۳۰)

از طرف دیگر در ابیات سرودهٔ فردوسی، کتایون مادر پشوتن خوانده شده که می‌تواند دلیلی بر اثبات فرضیهٔ مذکور باشد:

پشوتن چنین گفت با مادرش   که چندین به تندی چه کوبی درش
بپذیرفت مادر ز دیندار پند   به داد خداوند کردش پسند

(همان: ۱۹۸/ ۱۵۹۹ و ۱۶۰۲)

۱۰. برای مشاهدهٔ مجموع آرا و نظریات محققان در باب این بیت؛ رک: (آیدنلو، ۱۳۹۴: ۱۹۳-۱۹۴).

۱۱. براساس این روایت گشتاسپ پیش از دین‌آوری زرتشت، خواهرش را به زنی گرفته بوده است که می‌تواند دلیل محکمی در رد انتساب سنت خویدوده به زرتشت باشد.

۱۲. مؤلف مجمل‌التواریخ (۱۳۸۹: ۱۱۸) به روایتی دیگر می‌گوید مادر بهمن از ترکان بوده است.

۱۳. بنی‌اسرائیل، بهمن را همان کورش می‌دانند (اصفهانی، ۱۳۶۷: ۳۸؛ مسعودی، ۱۳۶۵: ۱۸۱؛ مستوفی، ۱۳۸۷: ۹۴).

۱۴. به روایت کتسیاس (۱۳۹۰: ۲۱۸)، همسر خشایارشا آمستریس بوده است.

۱۵. کار تألیف شاهنامهٔ ابومنصوری در ماه محرم سال ۳۴۶ه.ق به پایان رسیده بوده است. (خالقی مطلق، ۱۳۹۰: الف: ۱۱۰).

نقش زنان در انتقال قدرت در خاندان کیانیان ... (سیده معصومه فتوحی کوهساره) ۸۹

۱۶. مطابق بن‌مایه داستانی مشهور، برخی از نوزادان پس از تولد، توسط خانواده از خانه طرد می‌شدند و به دست عناصر کیهانی سپرده می‌شدند این نوزادان مطرود شده معمولاً از اقبال خوبی برخوردار می‌شدند و با برخورداری از یاری و حمایت برخی اشخاص دیگر و یا جانوران پرورش می‌یافتند و در بزرگسالی به مقام شاهی، پهلوانی و قدیسی نائل می‌گردیدند (الیاده، ۱۳۸۹: ۲۴۵). و برای مشاهده شواهد همسان دیگر؛ رک: آیدنلو، ۱۳۹۰: ۷۰۴. توضیحات بیت: ۲۳۰؛ ۷۲۵. توضیحات بیت ۵۰۱؛ همو، ۱۳۹۶: ۱۰۲-۱۰۳).

۱۷. با توجه به اینکه سنت خویدوده در عصر ساسانیان رواج یافته بوده است محتملاً موبدان در نگارش روایت‌های دینی خداینامه‌ها، در گزارش ازدواج بهمن با دخترش همای، این ازدواج را که در روایات متقدم و اصیل به تبعیت از رسم زن سالاری بوده است در جهت ترویج خویدوده و به جهت تقارن زمانی زرتشت با پادشاهی گشتاسپ به سنت خویدوده تأویل نموده‌اند و فردوسی با نظر به این گزارش دینی این ازدواج را به صراحت به کیش زرتشتی نسبت داده است.

۱۸. با توجه به اینکه سنت خویدوده در عصر ساسانیان رواج یافته بوده است محتملاً موبدان در نگارش روایت‌های دینی خداینامه‌ها، در گزارش ازدواج بهمن با دخترش همای، این ازدواج را که در روایات متقدم و اصیل به تبعیت از رسم زن سالاری بوده است در جهت ترویج خویدوده و به جهت تقارن زمانی زرتشت با پادشاهی گشتاسپ به سنت خویدوده تأویل نموده‌اند و فردوسی با نظر به این گزارش دینی این ازدواج را به صراحت به کیش زرتشتی نسبت داده است.

۱۹. بهار (۱۳۹۷: ۴۹ و ۵۰)، کیومرث و اسطوره وی را متأثر از افسانه هند و ایرانی جم و خواهرش می‌دانند.

۲۰. مورخان یونانی هم عصر هخامنشیان و تاریخ نگاران اسلامی و ایرانی همگی بر سر این مسئله متفق القول هستند. خسانتوس لیدیایی هم روزگار هرودوت می‌گوید: «مغان با مادران خویش همبستر می‌شوند آنان ممکن است چنین رابطه‌ای هم با دختران و خواهران خود داشته باشند» (بویس، ۱۳۸۱: ۸۱) کتسیاس مورخ دیگری در همان عصر هخامنشیان، در نقل ازدواج آنها می‌گوید: «پارس‌ها آزادانه و بدون ناراحتی با محارم خود ازدواج می‌کنند» (کتسیاس، ۱۳۹۰: ۲۶۵) استرابون مورخ قدیم یونانی نیز ازدواج با محارم ایرانیان را اینگونه نقل کرده است: «مغ‌ها، موافق عاداتشان حتی با مادرانشان ازدواج می‌کنند» (پیرنیا، ۱۳۷۴: ج ۲: ۱۵۴۶) از تاریخ نگاران اسلامی یعقوبی (۱۳۷۱: ج ۱: ۲۱۶) معتقد است ایرانیان وصلت با مادران و خواهران و دخترانشان را پیوند و نیکی با آنها و سبب نزدیکی بخدا می‌دانستند و ابن بلخی در فارس نامه (۱۳۸۵: ۹۷ و ۹۸) می‌گوید: «عادت ملوک فرس و اکاسره آن بودی که از همه ملوک اطراف چون صین و روم و ترک و هند دختران ستدندی و پیوند ساختندی و هرگز هیچ دختر را بدیشان ندادندی دختران را جز با کسانی که از اهل بیت ایشان بودند موصلت نکردندی» و برای مشاهده دیگر گزارش‌های حاکی از ازدواج محارم در این دوره از تاریخ ایران باستان؛ رک: شاپور شهبازی، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰: ۱۱-۱۳.

۲۱. بروسیوس (۱۳۸۱: ۱۰۹) از تاریخ دانان معاصر ضمن مردود شمردن ازدواج شاهان هخامنشی با محارمشان، مخصوصاً ازدواج کمبوجیه با خواهرانش را از تبلیغات مصری علیه کمبوجیه می‌داند.

۲۲. لازم به ذکر است که کورش کبیر، در استوانه‌ای که از او به جای مانده است به هنگام برشمردن اقارب و تبارنامهٔ خویش به صراحت پدرش کمبوجیه و اجداد و نیاکانش کورش و چیش پیش را شاه بزرگ انشان می‌خواند (لوکوک، ۱۳۸۲: ۲۰۹-۲۵۲) به غیر از این بر روی مهری که تا زمان داریوش اول نیز مورد استفاده بوده است عبارت «کورش انشانی پسر چیش پیش» به زبان عیلامی حک شده بوده است (کوک، ۱۳۸۴: ۳۱) همینطور منابع میان رودان از جمله سالنامهٔ نبونعید و حکاکی‌های آجرهای سرزمین اور، کورش بزرگ را پادشاه انشان خطاب کرده‌اند (پیرنیا، ۱۳۷۴: ج ۱: ۲۶۴) به نظر می‌رسد از زمان چیش پیش -پدر کورش که در تاریخ به کورش اول معروف هستند- و به احتمال زیاد در جنگ آشوری‌ها با مادها، انزان/ انشان که از مراکز مهم عیلام به شمار می‌رفته است به تصرف پارس‌ها درمی‌آید (همان: ۲۲۹-۲۳۰) و پیش از وی بنا به اشارات سالنامه آشوریانیال که به شرح تخریب و ویرانی عیلام توسط آشوریانیال می‌پردازد هخامنشیان بر منطقهٔ پارسوماش در جوار عیلام حکومت می‌کرده‌اند. مطابق متن این سالنامه، پادشاه پارسوماش به نام کوراش پس از اطلاع یافتن از شکست عیلام به دست آشوری‌ها به قصد تبعیت از آشوریانیال فرزند خود آراکو را به همراه خراجی به عنوان گروگان به نینوا می‌فرستد (کوک، ۱۳۸۴: ۲۹؛ بریان، ۱۳۸۱: ج ۱: ۲۸) و براساس تبارنامهٔ کورش کبیر که فهرست شاهان هخامنشی را به ترتیب هخامنش، چیش پیش، کمبوجیه، کوروش، چیش پیش، کوروش، کمبوجیه آورده است (هرودوت، ۱۳۸۹: ج ۲: ۷۶۱) ظاهراً کوراش، حاکم پارسوماش مطابق این فهرست پسر کمبوجیه اول و پدر چیش پیش دوم بوده است. این تبارنامه در ذکر تعداد شاهان هخامنشی به ظاهر متناقض با اظهارات داریوش، در کتیبهٔ بیستون می‌نمایند زیرا براساس فهرست داریوش، هشت تن از خاندان آنها گویا در دو شاخه پیش از وی پادشاه بوده‌اند لازم به ذکر است که در فهرست داریوش (لوکوک، ۱۳۸۲: ۲۱۶-۲۱۷) بی هیچ تردیدی ویشناسب پدر وی هرگز به شاهی نرسیده بوده است و فقط عنوان شاهزاده داشته است آریارمنه و آرشم هم به ترتیب پدر و پدربزرگ ویشناسب، به رغم اینکه در دو کتیبه‌ای که منسوب به آنهاست شاه پارس خوانده شده‌اند ولی ظاهراً این دو کتیبه متعلق به قرن چهارم پیش از میلاد بوده است (کوک، ۱۳۸۴: ۲۹) از طرف دیگر در کتیبه‌های دیگر شاهان پس از داریوش هم با وجود اینکه همگی به تفاخر از نیاکانشان نام می‌برند به پادشاهی این دو تن هیچ اشاره‌ای نشده است در این صورت اگر این سه تن را از لیست شاهان هخامنشی حذف کنیم نیاکان داریوش با فهرستی که کوروش از تبارنامه‌اش ارائه می‌دهد کاملاً مطابقت می‌نماید پس با این دلایل به احتمال قریب به یقین از زمان چیش پیش دوم، پدر کورش که در تاریخ به کورش اول ولی در اصل کورش دوم هستند هخامنشیان بر سرزمین انشان تسلط یافته و از روی تفاخر و به جهت شهرتی که عیلام داشته است خود را شاه انشان خوانده‌اند (پیرنیا، ۱۳۷۴: ج ۱: ۲۲۸-۲۳۱) و در این مدت زمانی که آن‌ها در جوار عیلام ساکن بوده‌اند و بعدها هم انشان را به قلمرو خود افزوده‌اند طبیعتاً از آداب و سنن عیلامی تاثیراتی را پذیرفته بوده‌اند و اگر کمبوجیه و دیگر شاهان هخامنشی در ازدواج بر فرهنگ عیلامی رفته باشند نباید چندان بعید به نظر بیاید.

نقش زنان در انتقال قدرت در خاندان کیانیان ... (سیده معصومه فتوحی کوهساره) ۹۱

۲۳. برخی این ازدواج‌ها را رد کرده و معتقدند کلمه خواهر را در مورد اشکانیان نباید در معنای حقیقی گرفت زیرا شاهان پارتی تمامی شاهزاده خانم‌های دودمانشان را خواهر می‌خوانده‌اند (پیرنیا، ۱۳۷۴، ج ۳: ۲۶۹۳).

کتاب‌نامه

قرآن کریم.

آموزگار، ژاله. (۱۳۹۰). «کیومرث»، فردوسی و شاهنامه سرایی برگزیده مقالات دانشنامه زبان و ادب فارسی، با مقدمه غلامعلی حداد عادل، نوشته جلال خالقی مطلق و دیگر مؤلفان دانشنامه، به سرپرستی اسماعیل سعادت، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، صص ۲۹۹-۳۰۷.

آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۰). دفتر خسروان (برگزیده شاهنامه فردوسی)، تهران: سخن.

آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۴). شاهنامه (۲) شاخ سرو سایه فکن، تهران: سمت، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.

آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۶ الف). «ابوطاهر طرسوسی / طرسوسی «شاهنامه» را به نثر در نیاورده است: (توضیح یک اشتباه در فهرست نسخ خطی)»، در حضرت سیمرغ: بیست و پنج مقاله و یادداشت درباره شاهنامه و ادب حماسی ایران، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، سخن، صص ۲۳-۳۱.

آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۶ ب). «اسفندیار، ایزدی گیاهی؟» نیم پخته ترنج: بیست مقاله درباره شاهنامه و ادب حماسی ایران، تهران: سخن، صص ۲۵۱-۲۸۹.

آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۶ ج). «پهلوان بانو»، در حضرت سیمرغ، صص ۳۹-۵۴.

آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۶ د). «چند بن‌مایه و آیین مهم در ادب حماسی ایران (با ذکر و بررسی برخی نمونه‌های تطبیقی)»، در حضرت سیمرغ، صص ۵۵-۸۱.

آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۶ ه). «سیاوش، مسیح (ع) و کیخسرو (مقایسه‌ای تطبیقی)»، نیم پخته ترنج، صص ۸۳-۱۲۱.

آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۹ الف). «تأملاتی درباره منابع و شیوه کار فردوسی»، نارسیده ترنج (بیست مقاله درباره شاهنامه و ادب حماسی ایران)، چاپ دوم (اول سخن)، تهران: سخن، صص ۳۳-۷۷.

آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۹ ب). راز رویین تنی اسفندیار، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، سخن.

ابن اثیر، عزالدین. (۱۳۷۴). تاریخ کامل، برگردان سید محمد حسین روحانی، ج ۱، چاپ دوم، تهران: اساطیر.

ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۸۹). التوحید، ترجمه و توضیحات یعقوب جعفری، قم، نسیم کوثر.

ابن بلخی. (۱۳۸۵). فارسنامه، سعی و اهتمام و تصحیح گای لیسترانج و رینولد آلن نیکلسون، تهران: اساطیر.

ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد. (۱۳۸۳). العبر: تاریخ ابن خلدون، ترجمه عبدالمحمد آیتی، ج ۱، چاپ سوم، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

اسدی، ابونصر. (۱۳۸۹). گرشاسب‌نامه، تصحیح حبیب یغمایی، چاپ دوم، تهران: دنیای کتاب.

۹۲ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۵، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

اصفهان، حمزه بن حسن. (۱۳۶۷). *تاریخ پیامبران و شاهان*، ترجمه جعفر شعار، چاپ دوم، تهران: امیر کبیر. الیاده، میرچا. (۱۳۸۹). *رساله در تاریخ ادیان*، ترجمه جلال ستاری، چاپ چهارم، تهران: سروش. *اوستا کهن‌ترین سرودهای ایرانیان*. (۱۳۹۱). گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه، ج ۲، چاپ شانزدهم، تهران: مروارید.

ایران‌شاه بن ابی‌الخیر. (۱۳۷۰). *بهم‌نامه*، ویراسته رحیم عفیفی، تهران: علمی. ایونس، ورونیکا. (۱۳۷۳). *شناخت اساطیر هند*، ترجمه باجلان فرخی، تهران: اساطیر. بروسیوس، ماریا. (۱۳۸۱). *زنان هخامنشی*، ترجمه هایده مشایخ، تهران: هرمس. بریان، پیر. (۱۳۸۱). *امپراتوری هخامنشی*، ترجمه ناهید فروغان، ج ۲، تهران: فرزانه روز، قطره. بلعمی، ابوعلی محمد. (۱۳۸۶). *تاریخ بلعمی*، به تصحیح ملک الشعراء بهار و محمد پروین گنابادی، تهران: هرمس.

بویس، مری. (۱۳۸۱). *زردشتیان: باورها و آداب دینی آن‌ها*، ترجمه عسکر بهرامی، تهران: ققنوس. بهار، مهرداد. (۱۳۸۵). *جستاری چند در فرهنگ ایران*، به کوشش ابوالقاسم اسماعیل پور، تهران: اسطوره. بهار، مهرداد. (۱۳۸۶). *از اسطوره تا تاریخ*، گردآورنده و ویراستار ابوالقاسم اسماعیل پور، چاپ پنجم، تهران: چشمه.

بهار، مهرداد. (۱۳۹۷). *پژوهشی در اساطیر ایران (پاره نخست و پاره دوم)*، ویراستار کتابیون مزداپور، چاپ سیزدهم، تهران: آگه.

بیرل، آن. (۱۳۸۹). *اسطوره‌های چینی*، ترجمه عباس مخبر، چاپ دوم، تهران: مرکز. پاریندر، چئوفری. (۱۳۹۰). *اساطیر آفریقا*، ترجمه محمدحسین باجلان فرخی، چاپ دوم، تهران: اساطیر. پلوتارک. (۱۳۶۹). *حیات مردان نامی*، ترجمه رضا مشایخ، ج ۴، تهران: علمی و فرهنگی. پیچ، ریموند ایان. (۱۳۷۷). *اسطوره‌های اسکاندیناوی*، ترجمه عباس مخبر، تهران: مرکز. پیرنیا، حسن (مشیرالدوله سابق). (۱۳۷۴). *تاریخ ایران باستان*، ج ۳، چاپ هفتم، تهران: دنیای کتاب. *تاریخ سیستان*. (۱۳۸۹). تصحیح ملک الشعراء بهار، تهران: اساطیر. ثعالی، عبدالملک. (۱۳۶۸). *تاریخ ثعالی*، ترجمه محمد فضائلی، تهران: نقره. خالقی مطلق، جلال. (۱۳۵۷). «پشوتن یا فرشیدور؟»، نشریه جستارهای نوین ادبی، پاییز، شماره ۵۵، صص ۵۴۳-۵۵۸.

خالقی مطلق، جلال. (۱۳۹۰ الف). «دقیقی»، *فردوسی و شاهنامه سرایی*، صص ۱۱۷-۱۲۰. خالقی مطلق، جلال. (۱۳۹۰ ب). «شاهنامه ابومنصوری»، *فردوسی و شاهنامه سرایی*، صص ۱۰۹-۱۱۵. خدادادیان، اردشیر. (۱۳۸۳). *تاریخ ایران باستان*، ج ۱، تهران: سخن. خرده اوستا، نامه مینوی. (۱۳۹۴). تفسیر و تألیف ابراهیم پورداود، چاپ چهارم، تهران: دنیای کتاب.

نقش زنان در انتقال قدرت در خاندان کیانیان ... (سیده معصومه فتوحی کوهساره) ۹۳

- دریایی، تورج. (۱۳۸۲). *تاریخ و فرهنگ ساسانی*، ترجمه مهرداد قدرت دیزجی، تهران: ققنوس.
- دریایی، تورج. (۱۳۹۶). «ازدواج، مالکیت و تغییر دین در میان زرتشتیان: از اواخر دوره ساسانی تا دوره اسلامی»، ترجمه محمد حیدرزاده، *خردنامه*، سال هفتم، پاییز و زمستان، شماره ۱۹، صص ۹۳-۱۰۸.
- دورانت، ویلیام جیمز. (۱۳۴۳). *تاریخ تمدن، مشرق زمین گاهواره تمدن*، ترجمه احمد آرام و دیگران، ج ۱، تهران: اقبال و فرانکلین.
- دیاکونوف. ا.م. (۲۵۳۷). *تاریخ ماد*، ترجمه کریم کشاورز، چاپ، دوّم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- دینوری، ابوحنیفه. (۱۳۶۶). *اخبار الطوال*، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، چاپ دوّم، تهران: نی.
- راوندی، مرتضی. (۱۳۸۴). *تاریخ اجتماعی ایران*، ج ۱، چاپ پنجم (چاپ دوّم نگاه)، تهران: نگاه.
- رضایی باغ بیدی، حسن. (۱۳۹۰). «گشتاسپ»، *فردوسی و شاهنامه سرایی*، صص ۶۳۹-۶۴۹.
- رضی، هاشم. (۲۵۳۵). *مردم شناسی اجتماعی*، تهران: آسیا.
- رضی، هاشم. (۱۳۸۱). *دانشنامه ایران باستان: عصر اوستایی تا پایان دوران ساسانیان*، ج ۲ و ۳، تهران: سخن.
- روایت پهلوی*. (۱۳۹۰). گزارنده مهشید میرفخرایی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- زند بهمن یسن*. (۱۳۷۰). تصحیح و ترجمه محمدتقی راشد محصل، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- شاپور شهبازی، علیرضا. (۱۳۷۹ و ۱۳۸۰). «افسانه ازدواج با محارم در ایران باستان»، *مجله باستان شناسی و تاریخ*، سال پانزدهم، شماره اول و دوّم (پیاپی ۲۹ و ۳۰)، پاییز و زمستان ۱۳۷۹ و بهار و تابستان ۱۳۸۰، صص ۹-۲۸.
- طباطبائی، سید محمد حسین. (۱۳۸۷). *ترجمه تفسیر المیزان*، مترجم سید محمد باقر موسوی همدانی، ج ۴، چاپ بیست و هفتم، تهران: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبرسی، احمد بن علی. (بی تا). *شرح و ترجمه احتجاج*، بقلم نظام الدین احمد غفاری مازندرانی، بتصحیح پاکتچی، ج ۳، تهران: مرتضوی.
- طبری، محمدبن جریر. (۱۳۸۵). *تاریخ طبری*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ج ۱ چاپ هفتم، ج ۲، چاپ ششم، تهران: اساطیر.
- طرسوسی، ابوطاهر. (۱۳۷۴). *داراب نامه*، به کوشش ذبیح الله صفا، ج ۱، چاپ سوّم، تهران: علمی و فرهنگی.
- عقیقی، رحیم. (۱۳۸۳). *اساطیر و فرهنگ ایرانی در نوشته های پهلوی*، چاپ دوّم، تهران: توس.
- فرد، محمد صادق. (۱۳۸۷). *درآمدی بر خانواده و نظام خویشاوندی*، چاپ دوّم، تهران: دانژه.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۸). *شاهنامه*، به کوشش جلال خالقی مطلق، ج ۵، چاپ دوّم، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۶). *شاهنامه*، پیرایش جلال خالقی مطلق، ج ۲، چاپ دوّم، تهران: سخن.

- فرنیغ دادگی. (۱۳۶۹). بندهش، گزارنده مهرداد بهار، تهران: توس.
فروید. (۱۳۳۸). روانکاوی و تحریم زناشویی با محارم، ترجمه با گفتاری دربارهٔ جامعه‌شناسی شبکه تحریم جنسی، ترجمه ناصرالدین صاحب‌الزمانی، بی‌جا: عطایی.
- فریزر، جیمز جرج. (۱۳۸۳). شاخهٔ زرین: پژوهشی در جادو و دین، ترجمه کاظم فیروزمند، تهران: آگاه.
کامرون، جورج. (۱۳۷۲). ایران در سینهٔ دم تاریخ، ترجمه حسن انوشه، چاپ دوم، تهران: علمی و فرهنگی.
کتاب پنجم دینکرد. (۱۳۸۶). آوا نویسی، ترجمه، تعلیقات، واژه‌نامه، متن پهلوی از ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: معین.
- کتاب سوّم دینکرد. (۱۳۸۱). گردآوردگان آذر فرنیغ پسر فرخزاد، آذرباد پسر امید، مترجم فریدون فضیلت، تهران: فرهنگ دهخدا.
- کتاب مقدس: عهد عتیق و عهد جدید. (۱۳۸۰). ترجمه فاضل خان همدانی، ویلیام گلن، هنری مرتن، تهران: اساطیر.
- کنسیاس. (۱۳۹۰). پرسیکا: داستان‌های مشرق زمین تاریخ شاهنشاهی پارس به روایت کنزیاس، به کوشش لوید لولین، جونز و جیمز رابسون، ترجمه فریدون مجلسی، تهران: تهران.
- کریستین سن، آرتور امانوئل. (۱۳۵۰). کیانیان، ترجمه ذبیح‌الله صفا، چاپ سوّم، تهران: ترجمه و نشر کتاب.
-کریستین سن، آرتور امانوئل. (۱۳۷۹). ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، چاپ دهم، تهران: پیک ایران.
- کریستین سن، آرتور امانوئل. (۱۳۸۶). وضع ملت و دولت و دربار در دورهٔ شاهنشاهی ساسانیان، ترجمه و تحریر مجتبی مینوی، تهران: اساطیر.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۸۸). متن و ترجمهٔ فروع کافی، ترجمهٔ محمد حسین رحیمیان، ج ۶ و ۱۰، قم: قدس.
- کوک، جان مانوئل. (۱۳۸۴). شاهنشاهی هخامنشی، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس.
- گرانت، مایکل؛ جان هیزل. (۱۳۹۰). فرهنگ اساطیر کلاسیک (یونان و روم)، مترجم رضا رضایی، چاپ دوم، تهران: ماهی.
- گردیزی، عبدالحی بن ضحاک. (۱۳۸۴). زین الاخبار، به اهتمام رحیم رضازاده ملک، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- گرگانی، فخرالدین. (۱۳۴۹). ویس و رامین، تصحیح ماگالی تودوا- الکساندر گواخاریا، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- گری، جان. (۱۳۹۰). شناخت اساطیر خاور نزدیک (بین‌النهرین)، ترجمه باجلان فرخی، چاپ دوم، تهران: اساطیر.

نقش زنان در انتقال قدرت در خاندان کیانیان ... (سیده معصومه فتوحی کوهساره) ۹۵

- گریمال، پیر. (۱۳۹۱). فرهنگ اساطیر یونان و رم، ترجمه احمد بهمنش، ج ۱، چاپ سوّم، تهران: دانشگاه تهران.
- گریمبرگ، کارل. (۱۳۶۹). تاریخ بزرگ جهان، مترجم سیدضیاء الدین دهشیری، ج ۱، تهران: یزدان.
- گرین، میراندا جین. (۱۳۷۶). اسطوره‌های سلتی، ترجمه عباس مخبر، تهران: مرکز.
- گزنفون. (۱۳۵۰). کورش نامه، ترجمه رضا مشایخی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- گزیده سرودهای ریگ ودا. (۱۳۷۲). تحقیق، ترجمه و مقدمه سید محمد رضا جلالی نائینی، چاپ دوّم، تهران: نقره.
- گیرشمن، رومن. (۱۳۸۳). ایران از آغاز تا اسلام، مترجم محمد معین، تهران: معین.
- لایجی، شهلا و مهرانگیز کار. (۱۳۷۱). شناخت هویت زن ایرانی در گستره پیش تاریخ و تاریخ، تهران: روشنگران.
- لوکوک، پیر. (۱۳۸۲). کتیبه‌های هخامنشی، ترجمه نازیلا خلخالی، زیر نظر ژاله آموزگار، تهران: فرزانه روز.
- لوکونین، ولادیمیر گریگوریویچ. (۱۳۷۲). تمدن ایران ساسانی، ترجمه عنایت الله رضا، چاپ سوّم، تهران: علمی و فرهنگی.
- لیک، گوندولین. (۱۳۸۹). فرهنگ اساطیر شرق باستان، مترجم رقیه بهزادی، چاپ دوم، تهران: طهوری.
- مجمّل التواریخ و القصص. (۱۳۸۹). تصحیح ملک الشعرا بهار، به اهتمام محمد رضانی، تهران: اساطیر.
- مزدپور، کنایون. (۱۳۶۹). «زن در آئین زرتشتی»، حیات اجتماعی زن در تاریخ ایران، دفتر اول: قبل از اسلام، تهران: امیر کبیر.
- مزدپور، کنایون. (۱۳۸۳). «نشان‌های زن سروری در چند ازدواج داستانی در شاهنامه»، داغ گل سرخ و چهارده گفتار دیگر درباره اسطوره، تهران: اساطیر و مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدنها، صص ۱۶۹-۲۰۸.
- مستوفی، حمدالله بن ابی بکر. (۱۳۸۷). تاریخ گزیده، به اهتمام عبدالحسین نوائی، چاپ پنجم، تهران: امیر کبیر.
- مسعودی، علی بن حسین. (۱۳۶۵). التنبیه و الاشراف، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ دوّم، تهران: علمی و فرهنگی.
- مسعودی، علی بن حسین. (۱۳۷۰). مروج الذهب، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ج ۱، چاپ چهارم، تهران: علمی و فرهنگی.
- مظاهری، علی اکبر. (۱۳۷۳). خانواده ایرانی در روزگار پیش از اسلام، ترجمه عبدالله توکل، تهران: قطره.
- مفید، محمد بن محمد. (۱۳۸۸). الاختصاص، ترجمه و تحقیق حسین صابری، تهران: علمی و فرهنگی.
- میرخواند، محمد بن خاوندشاه. (۱۳۸۰). تاریخ روضه الصفا فی سیره الانبیاء و الملوک و الخلفاء، تصحیح و تحشیه جمشید کیان‌فر، ج ۱، تهران: اساطیر.
- نظری، داریوش. (۱۳۹۷). «دین ایران در دوره اشکانیان»، پارسه، پاییز و زمستان، شماره ۳۱، صص ۹۳-۱۰۸.

۹۶ کهن نامه ادب پارسی، سال ۱۵، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

- نولدکه، تئودور. (۱۴۰۰). *تاریخ ایرانیان و عربها در زمان ساسانیان*، مترجم عباس زریاب خوئی، چاپ چهارم، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ویو. ژ. (۱۳۸۹). *اساطیر مصر*، ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور، چاپ پنجم (چاپ اول قطره)، تهران: قطره.
- هارت، جرج. (۱۳۹۱). *اسطوره‌های مصری*، ترجمه عباس مخبر، چاپ ششم، تهران: مرکز.
- هرودوت. (۱۳۸۹). *تاریخ هرودوت*، ترجمه مرتضی ثاقب فر، ج ۲، تهران: اساطیر.
- هورنبلو، لئونورا. (۱۳۶۸). *کلئوپاترا و سرزمین مصر*، ترجمه فریدون مجلسی، تهران: آموزش انقلاب اسلامی.
- هیبتس، والتر. (۱۳۷۱). *دنیای گمشده عیلام*، ترجمه فیروز فیروزنیا، تهران: علمی و فرهنگی.
- یادگار زریران. (۱۳۸۷). *ترجمه یحیی ماهیار نوابی*، چاپ دوم، تهران: اساطیر.
- یسنا. (۱۳۴۰). *تفسیر و تألیف ابراهیم پورداود*، ج ۱: تهران: ابن سینا.
- یعقوبی، احمد بن اسحاق. (۱۳۷۱). *تاریخ یعقوبی*، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، ج ۱، چاپ ششم، تهران: علمی و فرهنگی.